

Dünyaya Yol Almak: Halide Edib'in Yazarlık Tecrübesine Dair Yeni Bulgular ve Edebiyat Sosyolojisi Perspektifinden Bir İnceleme

Crossing Borders: New Findings on Halide Edib's Writing Experience and a Literary-Sociological Analysis

Şerif ESKİN¹

*Sorumlu yazar/Corresponding author:
Şerif Eskin (Dr. Öğr. Üyesi), İstanbul Üniversitesi,
Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
İstanbul, Türkiye.
E-posta: eskinserif@istanbul.edu.tr
ORCID: 0000-0001-8418-6970

Başvuru/Submitted: 23.08.2023
Revizyon talebi/Revision requested:
15.09.2023
Son revizyon/Last revision received:
11.10.2023
Kabul/Accepted: 13.10.2023
Online Yayın/Published Online: 27.10.2023

Atıf/Citation: Eskin, Şerif. "Dünyaya Yol Almak: Halide Edib'in Yazarlık Tecrübesine Dair Yeni Bulgular ve Edebiyat Sosyolojisi Perspektifinden Bir İnceleme." *Türkiyat Mecmuası-Journal of Turkology* 33, 2 (2023): 781-813.
<https://doi.org/10.26650/iuturkiyat.1348750>

Öz

Bu makalede öncelikle, farklı arşivlerden edindiğim belgeler ve mektuplar ışığında Halide Edib'in yazarlık serüveni ve entelektüel biyografisi hakkında ulaştığım yeni bulguları paylaşacağım. Ardından sosyal sermaye, kültürel sermaye, edebî üretim, yayın piyasasının dinamikleri ve edebiyat ödüllerinin işlevleri gibi izlekler etrafında edebiyat sosyolojisi açısından bir tartışma yürüterek Halide Edib'in ulus-ötesi mecralarda yakaladığı başarı ile eriştiği tanınırlıkta sermaye yönetiminin ve sosyal ilişki ağlarının etkili olduğunu öne süreceğim. Çalışmada kullanılan belgeler ve mektupların büyük bir bölümü, Halide Edib'in Londra'daki yayıncısı George Allen & Unwin Ltd. şirketinden geriye kalan, bugün University of Reading'de muhafaza edilen arşivlerde tespit edildi. Diğer belgelere ve mektuplara ise T.C. Cumhurbaşkanlığı Arşivleri, T.C. Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivleri, T.C. Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, Fransa Millî Arşivleri ve Halide Edib'in İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesinde korunan arşivi aracılığıyla ulaşıldı. George Allen & Unwin Ltd. koleksiyonu Halide Edib'in yazarlık serüvenine, eserlerinin dünya dillerine çeviri süreçlerine, farklı ülkelerde gördüğü ilgiye, kitaplarının satış oranlarına ve *Sinekli Bakka*'nın ABD menşeli yapımcılar tarafından sinemaya uyarlanma teşebbüslerine dair önemli veriler barındırır. Ayrıca lektör raporları vasıtasıyla George Allen & Unwin yayınevinin *Döner Ayna* ve *Âkile Hanım Sokağı* romanlarını yayımlamayı niçin reddettiği açığa çıkar. Dolayısıyla bu bulgular dünya edebiyat ekosistemi hakkında çıkarımlar yapmamızı da sağlar. Diğer arşivlerdeki belgeler ise Halide Edib'in sosyal ilişki ağı, Londra'da düzenlenen Dünya İnançlar Kongresine (World Congress of Faiths, 1936) iştiraki, oryantalist muhayyilenin Avrupa kamuoyunda ürettiği Halide Edib imgesi, CHP Roman Mükafatı jüri üyesi M. Fuad Köprülü'nün oylamadaki tercihi gibi hususlarda bulgular sunar.

Anahtar kelimeler: Halide Edib, George Allen & Unwin Ltd., *Sinekli Bakka*, Edebiyat Yayıncılığı, Dünya Edebiyatı

ABSTRACT

In this article, I will primarily present new findings on Halide Edib's writing experience and intellectual biography in light of the documents and letters I have obtained from different archives as a result of long research. I will then attempt to conduct a discussion in terms of literary sociology around such topics as social capital, cultural capital, literary production, the dynamics of the publishing market, and the functions of literary awards. Most of the documents and letters used in the study were discovered in the archives of Halide Edib's London-based publisher, George Allen & Unwin Ltd., now stored at the University of Reading Special Collections. Other documents and letters were obtained from the State Archives of the Republic of Türkiye (BCA), the Archives of the Presidency of the Republic of Türkiye (TCCA), the Diplomatic Archives of the Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Türkiye (TDA), the National Archives of France, and Halide Edib's personal archive preserved at Istanbul University Faculty of Letters. The documents in the records of George Allen & Unwin Ltd. contain important data about Halide Edib's journey as a writer, the translation of her works into different languages, the interest she attracted in several countries, the sales rates of her books, and the attempts to adapt *The Clown and His Daughter* into a movie by US-based producers. Additionally, we learn through reader's reports why George Allen & Unwin refused to publish the translations of the novels *Döner Ayna* and *Âkile Hanım Sokağı*. These findings resultantly allow conclusions to be drawn about the world literary ecosystem. Documents in other archives provide findings regarding Halide Edib's social network, her participation in the World Congress of Faiths in London in 1936, the image of Halide Edib as produced by the Orientalist imagination in the European public, and the voting preference of M. Fuad Köprülü, jury member for the Republican People's Party's Novel Award (*CHP Roman Mükâfati*).

Keywords: Halide Edib, George Allen & Unwin Ltd., *The Clown and His Daughter*, Literary Publishing, World Literature

EXTENDED ABSTRACT

In this article, I will primarily present new findings on Halide Edib's writing experience and intellectual biography in light of the documents and letters I have obtained from different archives as a result of long research. I will then attempt to conduct a discussion in terms of literary sociology around such topics as social capital, cultural capital, literary production, the dynamics of the publishing market, and the functions of literary awards. Most of the documents and letters used in the study were discovered in the archives of Halide Edib's London-based publisher, George Allen & Unwin Ltd., now stored at the University of Reading Special Collections. Other documents and letters were obtained from the State Archives of the Republic of Türkiye (BCA), the Archives of the Presidency of the Republic of Türkiye (TCCA), the Diplomatic Archives of the Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Türkiye (TDA), the National Archives of France, and Halide Edib's personal archive preserved at Istanbul University Faculty of Letters. The documents in the records of George Allen & Unwin Ltd. contain important data about Halide Edib's journey as a writer, the translation of her works into different languages, the interest she attracted in several countries, the sales rates of her books, and the attempts to adapt *The Clown and His Daughter* into a movie by US-based producers. Additionally, we learn through reader's reports why George Allen & Unwin refused to publish the translations of the novels *Döner Ayna* and *Âkile Hanım Sokağı*. These findings resultantly allow conclusions to be drawn about the world literary ecosystem. Documents in other archives provide findings regarding Halide Edib's social network, her participation in the World Congress of Faiths in London in 1936, the image of Halide Edib as produced by the Orientalist imagination in the European public, and the voting preference of M. Fuad Köprülü, jury member for the Republican People's Party's Novel Award (*CHP Roman Mükâfati*).

Some of the prominent details about the new findings regarding Halide Edib's writing experience as obtained through this research are as follows: The records of George Allen & Unwin Ltd. contain reader's reports on four works by Halide Edib. Sir Wyndham Henry Deedes, the reader of *Sonsuz Panayır*, expresses his generally positive opinion about the novel. However, he does make an interesting comment as well: "I am led to wonder that Halide Hanim should care to have this life exposed to a European public, for it can be in no sense typical of the life of the majority, even of middle-class people in Turkey." However, I could find no information about why the novel had not later been translated and published in English. Meanwhile, the reader's reports for both *Âkile Hanım Sokağı* and *Döner Ayna* were negative. The reader's reports by Malcolm E. Barnes criticized both works for having poor English. Barnes also stated these novels to have low potential, as they were not of interest to the British public and therefore should not be published. This information ultimately reveals that George Allen & Unwin refused to publish two of Halide Edib's novels with the belief that they would not achieve high sales rates. As for *Masks or Souls?*, Edward Lewis stated in his reader's report that Halide Edib, whom he had never heard of before, was a good writer, and *Masks or Souls?* was a philosophically powerful text that has no chance whatsoever of reaching the theatre: "It is good 'book' material, but not good 'theatre' material." We learn from letters in the George Allen & Unwin archives, however, that Halide Edib had covered the printing costs for *Masks or Souls?* entirely by herself, paying George Allen & Unwin Ltd. approximately 220 pounds to publish it.

According to Halide Edib's letters, Warner Bros. had started working to adapt the novel into a movie as a result of the efforts of Lennart Westlinder, who had translated *The Clown and His Daughter* into Swedish. However, an official from the Warner Bros. London office then wrote to George Allen & Unwin with the following statement: "In view of the fact that the locale is Turkish, [we] fear that a production of the subject would be impossibly expensive." Although the attempt to adapt it into a movie had failed, other correspondence reveals *The Clown and His Daughter* to have been received with considerable interest, especially in Sweden and the Netherlands. In fact, Swedish and Dutch readers appear to have been more interested in *The Clown and His Daughter* than British readers. According to George Allen & Unwin records, *Masks or Souls?* also did not sell well in Britain, only selling approximately 140 copies between 1954-1959.

Giriş

Geniş bir külliyata imza atan Halide Edib Adıvar, sadece eserleriyle değil biyografisinin ilgi çekici ayrıntılarıyla da geçmişte iz bırakmış bir figürdür. Neredeyse ömrünün tamamında sarsıntılı süreçlere şahit olduğu ve sayısız zorluklar, imkânsızlıklar, çelişkiler tecrübe ettiği onun hikâyesine aşına olanların malumudur. Bununla birlikte gerek mücadeleci tavrıyla gerek dünyaya dönük ufkuyla gerekse hayli çeşitli meşgaleleriyle içinde bulunduğu tarihsel akışa cesur bir biçimde müdahil olmaktan geri durmamıştır. İpek Çalışlar'ın hazırladığı Halide Edib biyografisi¹ bu bağlamda yazarın portresini belirgin hatlarla ortaya çıkaran başlıca çalışmalardan biridir. Bu makalede ben de uzun süren bir araştırmayla farklı arşivlerde ulaştığım belgeler ışığında Halide Edib'in yazarlık serüveni ve entelektüel biyografisi hakkında birtakım yeni bulguları ilgililerin istifadesine sunarak onun bugüne akseden portresinin bir parça daha aydınlatılmasını amaçlıyorum. Değerlendirme kısmında ise sosyal sermaye, kültürel sermaye, tanınma çabası, bir imalat süreci olarak edebî üretim ve edebî kamuda araçların rolü gibi izlekler etrafında edebiyat sosyolojisi açısından tartışma yürüterek inceleme boyunca ortaya çıkan ampirik malzeme ile kuramsal literatür arasında diyalog oluşturmayı deneyeceğim.

Araştırmanın Kapsamı ve Kısıtlılıkları

Bu makale, aşağıda bahsi geçen birincil kaynaklardan hareketle Halide Edib'in 1935 sonrası edebî ve entelektüel faaliyetlerine odaklanır. Çalışmaya esas teşkil eden belgelerin büyük bir kısmı, onun Londra'daki yayıncısı George Allen & Unwin Ltd.² şirketinden geriye kalan arşivlerde yer almaktadır. Matbuat tarihinde önemli bir yere sahip olan Allen & Unwin'e ait dokümanlar bugün University of Reading bünyesindeki özel koleksiyonlarda korunmaktadır. Halide Edib'in aşağıda değinilecek mektupları burada saklıdır. Diğer belgelere ise Fransa Millî Arşivleri, T.C. Cumhurbaşkanlığı Arşivleri (TCCA), T.C. Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivleri (BCA) ve T.C. Devlet Arşivleri Başkanlığı Türk Diplomatik Arşivi (TDA) aracılığıyla ulaşıldı. Araştırma sürecinde, Halide Edib'in vefatından sonra İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesine devredilen kişisel dosyaları ve belgeleri de incelendi. Ulaşılan dokümanlar, Halide Edib'in eserlerinin Türkiye dışındaki yayın süreçleri ve reddedilen yayın başvuruları, Londra'da düzenlenen Dünya İnançlar Kongresine (World Congress of Faiths, 1936) katılımı, yurt dışında tanınma/tanıtlama biçimindeki oryantalist tahayyül; *Sinekli Bakkal*'ın ABD menşeli yapımcılar tarafından sinemaya uyarlanmasına dair gündem, CHP Roman Mükâfatı jüri üyesi M. Fuad Köprülü'nün oylamadaki tercihi ve genel itibarıyla yazarın sosyal ilişki ağı gibi konularda fikir verir.

Bilhassa Allen & Unwin arşivleri Halide Edib'in yazarlık serüvenine dair önemli veriler barındırır. Uzun bir tarihe sahip Allen & Unwin yayınevi, 1914'te Stanley Unwin tarafından George Allen & Sons Co. satın alınarak Londra'da kurulur. J. R. R. Tolkien'den Bertrand

1 İpek Çalışlar, *Halide Edib: Biyografisine Sığmayan Kadın* (İstanbul: Yapı Kredi, 2021). Birinci baskı: (İstanbul: Everest, 2010).

2 Metin içerisinde kısaca Allen & Unwin olarak anılacak.

Russell'a çok sayıda başat tarihsel figürün yayıncısı olan Sir Stanley Unwin'in şirketine ait büyük bir koleksiyon, 1980'li yıllarda University of Reading'e aktarılır. Bu arşivde, yayınevine gelen kitap taslakları ve çeviri teklifleri hakkındaki lektör raporlarından Sir Stanley Unwin'in ve diğer şirket yetkililerinin hem yazarlarla hem diğer yayıncılarla yaptıkları yazışmalar ve muhasebe defterlerine dek yayıncılık ve edebiyat tarihlerini ilgilendiren, birincil kaynak niteliğindeki çok sayıda belge mevcuttur. University of Reading'e devredilen şirket arşivi eksiksiz değildir. Yayınevine ait belgelerin tamamı 1980'lere dek muhafaza edilememiştir.³ Ayrıca koleksiyonlardaki birtakım düzensizlikler göze çarpar. Mesela bazı el yazısı belgelerin (mektuplar, lektör raporları, taslak metinler vb.) daktiloya çekilmiş versiyonları mevcutken kimilerinininki mevcut değildir. Yahut yine burada yer alan diğer belgelerdeki verilerden hareketle varlığından haberdar olduğumuz mektuplar ya da farklı türdeki evrak, mevcut kutularda bulunmamaktadır. Nitekim Halide Edib'le ilgili belgelerin de kronolojik sıralarında, yazışmaların akışında düzensizlikler/kopukluklar görülür. Dolayısıyla Allen & Unwin arşivindeki evraktan hareketle aşağıda sunulacak değerlendirmelerdeki kimi kısıtlılıklar bu gibi etkenlerden kaynaklanır. Öte yandan, University of Reading koleksiyonunda Halide Edib'le alakalı, 14 ayrı dosyada tasnif edilmiş biçimde ve toplam 170 sayfa civarında evrak bulunur. Bunların önemli bir kısmı daktilo edilmiş metinlerden oluşur. Fakat lektör raporları başta olmak üzere kayda değer bir kısım evrak da çözümlenmesi hayli zorluk yaratan, dolayısıyla araştırmada hata riskini yükselten el yazılarıyla düzenlenmiştir. Materyal de bir miktar yıpranmış durumdadır. Allen & Unwin koleksiyonundaki mevcut belgeler vasıtasıyla varlıklarından haberdar olduğumuz, Halide Edib araştırmalarını ilgilendiren ancak henüz ulaşılır durumda olmayan evrakın ileriki yıllarda gün yüzüne çıkması ihtimal dâhilindedir. Araştırmada karşılaşılan bir diğer kısıtlılık ise T. C. Cumhurbaşkanlığı Arşivlerinde (TCCA) araştırmacıların bizzat katalog tarama imkânı olmamasıdır.⁴ Dolayısıyla bu araştırma kapsamında ulaşılamamış başka belgelerin ileride ortaya çıkma ihtimali de mevcuttur.

I. Halide Edib'in Eserlerinin Lektör Değerlendirmeleri ve Yayın Süreçleri Hakkında Bazı Ayrıntılar

Allen & Unwin arşivinde *Maske ve Ruh* (1945), *Sonsuz Panayır* (1946), *Döner Ayna* (1954) ve *Âkile Hanım Sokağı* (1958) hakkında kısa notlardan oluşan, her biri yaklaşık birer sayfalık lektör⁵ raporları (*reader's report*) mevcuttur. Buna karşın, Türkçe versiyonundan önce *The Clown and His Daughter* başlığıyla 1935'te Allen & Unwin'den çıkan *Sinekli Bakkal* ve 1937'de basılan *Inside India* ile alakalı herhangi bir lektör değerlendirmesine rastlanmadı. Brian

3 Allen & Unwin arşivi hakkında ayrıntılar için bk. Brian Ryder, "The George Allen and Unwin Collection: Reading University Library", *Publishing History* 47 (Ocak 2000): 67-78.

4 T.C. Cumhurbaşkanlığı arşivlerinden (TCCA) yararlanmak isteyenler, Devlet Arşivleri Başkanlığındaki sistemden farklı olarak ilgili başvuru formunda anahtar kelimeler sunmakta, arşiv yetkilileri araştırmacılar adına tarama yapıp ardından komisyonca uygun görülen belgeleri başvuru sahiplerine ulaştırmaktadır.

5 Yayıncılık alanındaki meslek kollarından olan lektörlük hakkında ayrıntılı açıklamalar için bk. <https://meslegimizyayincilik.com/tanimlar/lektor/>

Ryder da 1939 öncesi koleksiyonun çok kısıtlı olduğunu vurgular.⁶ Ayrıca, haklarındaki lektör raporlarına ulaşılan dört eserden sadece *Maske ve Ruh*'un Allen & Unwin etiketiyle okurlara ulaştırıldığı tespit edildi. Aşağıda, bu eserlerin lektör raporları ve İngilizcede yayımlanma girişimleri hakkındaki ayrıntılar aktarılacak.

a. *Maske ve Ruh*

Bir tiyatro oyunu olarak tasarlanan *Maske ve Ruh* hakkındaki 9 Ocak 1953 tarihli değerlendirmenin altında lektörün isminin baş harflerinden (E. L.) ibaret bir imza yer alır.⁷ Belge üzerinde lektörün kimliğine dair başka bir ipucu bulunmamakla birlikte, University of Reading kataloğuna göre bu kişi Edward Lewis olarak belirlenmiştir. Nitekim Edward Lewis isimli bir yazara ait *The Producer and the Players* (1933) ile *Primer for Playwrights* (1939) başlıklı ve tiyatro konulu iki kitabın Allen & Unwin'den çıkmış olması, E. L. imzasının Edward Lewis olma ihtimalini doğrular.

Değerlendirmede genel itibariyle iki vurgu öne çıkar: Eser, tiyatro tekniği açısından fazlaca zayıf olmasına karşın metin olarak güçlüdür. Bu değerlendirmeye göre *Maske ve Ruh* beş perde ve yirmi yedi sahneden müteşekkildir ancak sahnelerden bazıları 2-3 dakikalık kısa kesitlerden oluşmasına rağmen bazen her biri için dekor değişikliğine gidilmesi gerekmektedir. Mesela ilk perdedeki sahnelerden biri bir dağ tepesi iken diğeri bir hükümdarın divanıdır.⁸ Dördüncü perde Cennet'ten bir sahneye açılmasına mukabil, oradan Hampstead'e ve daha sonra New York'taki mekânlara sıçranır. Lektör raporunda bu hızlı geçişlerin ve dekor külfetinin, oyunun sahnelenebilirliği açısından engel teşkil ettiği söylenir. Tiyatro tekniği açısından öne sürülen diğer eleştiride ise oyunun dramatik kurgudan yoksun olduğu, bilhassa Nasreddin Hoca ve eşi arasındaki konuşmalar başta olmak üzere çoğu diyalogun “gerçek” konuşma niteliğinde olmadığı, yazarın da belirttiği üzere bunların birer “düşünce sesi” olduğu vurgulanır. Ardından, dramatik aksiyonu andıran, dramatik aksiyon potansiyeli taşıyan her şeyi söz konusu “gerçek olmayan” konuşmaların bastırıldığı, bunun da tiyatrodan can sıkıntısı anlamına geleceği not düşülür. Rapora göre oyun, sahnenin açılışından sonra bir tür doruk noktasına doğru etkin biçimde ilerleyerek seyirciyi içine çekecek, seyircinin beklentisini karşılayacak nitelikte değildir. Bu gibi teknik kusurlardan ötürü *Maske ve Ruh*'un sahnelenme ihtimalinin olmadığı belirtilir. Diğer yandan lektör, daha önce ismini duymadığı Halide Edib'i bir yazar olarak beğendiğini kaydedip bilhassa “İnsan İşleri Cemiyeti” kısmındaki içeriğin siyasi ve felsefi açıdan güçlü olduğu, ayrıca Halide Edib'in mizah yapmaya niyetlendiğinde epey eğlenceli olabildiği gibi bazı olumlu kanaatlerini paylaşır.

Maske ve Ruh'un tiyatro sahnelerine uygun olmadığına dair 1953 tarihli bu yargılara rağmen eser *Masks or Souls?: A Play in Five Acts* başlığıyla aynı yıl içerisinde basılır. Ne

6 Ryder, “The George Allen and Unwin Collection: Reading University Library”, 67-68.

7 University of Reading Special Collections. Fon: AU1884-1983, Dosya: AURR 21/3/45.

8 Timurlenk'in divanı kastedilmektedir. bk. Halide Edib Adıvar, *Kenan Çobanları & Maske ve Ruh* (İstanbul: Can Yayınları, 2018). Birinci Perde, Dördüncü Sahne.

var ki yayın süreci Halide Edib açısından sıkıntılı geçer. Aralık 1952'den itibaren Londra ve İstanbul arasında *Maske ve Ruh*'un yayın sözleşmesi hakkında yazışmalar başlar. Konuya dair mektuplarda, yayınevinin Halide Edib'e sunduğu bir tekliften bahsedilir. İlgili sözleşme metnine Allen & Unwin arşivinde rastlanmadı ancak mektuplardaki ifadelerden konu hakkında açık çıkarımlar yapabiliyoruz. Buna göre yayınevi, baskı masraflarını karşılamak üzere Halide Edib'den ödeme talep eder ve ancak bu şartla *Maske ve Ruh*'un İngilizcede yayımlanabileceğini bildirir. 15 Ocak 1953 tarihli bir mektuptan⁹ hem yayınevinin bu teklifi sunarkenki gerekçesini öğreniyoruz hem de *Maske ve Ruh*'un esasen daha 1950'de Allen & Unwin'in gündemine girdiği anlaşılıyor:

Bu küçük oyunu yayımlamanın bedelini 1950 yılında sizin için araştırdığımızdan beri, üretim maliyetleri ciddi bir şekilde arttı. 500 nüsha basmak, ciltlemek ve yayımlamak için en az 215 pound harcamanız gerekecek. ... Bütün nüshalar size ait olacak ve 300 kopyadan yararlanabileceksiniz. Bunları size ulaştırmanın da elbette ek bir maliyeti olacak.¹⁰

Sonraki yazışmalardan, bu şartlar altında sözleşme imzalandığı anlaşılıyor. O sıralarda Halide Edib'in yayınevinden 60 pound alacağı bulunmaktadır. Yukarıda bahsi geçen maliyetin bir kısmı buradan karşılır, kalan bakiye için de Halide Edib 1953 Mart ayında 160 pound havale yapar. Türkiye'ye gönderilecek nüshaların posta masraflarını da yine kendisi üstlenir. Bu yazışmalar yapılırken o günlerde döviz bulmanın ve yurt dışına para göndermenin zorluğuna da değinir. Bütün bunlardan, Halide Edib'in *Masks or Souls?*'u İngilizcede kendi imkânlarıyla bastırıldığı anlaşılır. Karşılaştığı zorluklar bu kadarla da sınırlı değildir: Aşağıda değinileceği üzere gümrük ve posta süreçleri başlı başına külfetliydi. Üstelik Londra'da basılan *Masks or Souls?* nüshalarının Türkiye'deki satış mecralarına dağıtımını bizzat organize etmiş, bugün artık yayın piyasasında ayrı bir iş kolu olan dağıtımcılığı da kendisi üstlenmişti. Diğer yandan, Halide Edib, Türkçe baskının kapağında kullanılan görselin İngilizcede de kullanılmasını ister. Ancak yayınevi, Halide Edib'in gönderdiği renkli görseli kopyalayarak çoğaltmanın çok masraflı olacağı gerekçesiyle kendisinden Türkçe versiyon için çıkarılan baskı kalıplarını kullanarak 530 nüsha hazırlayıp göndermesini talep eder. Lakin bu da mümkün olmayacaktır zira matbaadaki baskı kalıpları imha edilmiştir.¹¹

1959 tarihli bir başka mektup ise eserin İngilizce okuyan dünyada pek ilgi görmediğine işaret eder. Bu mektupta yayınevi yetkilisi, *Masks or Souls?*'dan 60 nüshanın satılmayıp ellerinde kaldığını, depolama konusunda sıkıntı yaşadıklarını ve bu yüzden kitapları elden çıkarmaya çalıştıklarını söyledikten sonra bütün nüshaları Halide Edib'e göndermeyi teklif eder.¹²

9 University of Reading Special Collections. Fon: AU1884-1983, Dosya: AUC 590/2.

10 Bu çalışmada, Allen & Unwin arşivine referansla kullanılan belgelerin ve mektupların tamamı İngiliz dilindedir. Halide Edib'e Hollandalı yayıncısı ve Hindistanlı arkadaşımdan gelen ve aşağıda değinilecek olan mektuplar da İngilizcedir. Kullanılan belgeler İngilizce dışındaki dillerde kaleme alınmışsa buna dair açıklamalar metin içerisinde verildi. Makale boyunca söz konusu yabancı dillerdeki belgelerden ve mektuplardan yapılan alıntıların Türkçe çevirileri bana aittir. TCCA, BCA ve TDA bünyesinde yer alan Türkçe belgelerden alıntı yapılırken de özgün imlâlar korunmuş, herhangi bir düzeltme yapılmamıştır.

11 University of Reading Special Collections. Fon: AU1884-1983, Dosyalar: AUC 544/4; AUC 590/2.

12 University of Reading Special Collections. Fon: AU1884-1983, Dosya: AUC 831/1.

Satış rakamlarını tespit etmek adına, şimdiye kadar açığa çıkan verileri değerlendirecek olursak karşımıza şöyle bir tablo çıkar: Yayınevinin kapak görseli için 530 rakamını zikretmesi baskı adedini tespit için açık fikir verir. Bunlardan bir kısmı (tahminen 30 adet) zaten tanıtım amacıyla çeşitli kişi ve kurumlara gönderilmişti. Eğer yazışmalarda bahsi geçtiği gibi 300 nüsha Halide Edib'e verildiyse, Londra'da 200 civarı kitap kalmış olmalıdır ve 1953-1959 yılları arasındaki satış rakamı 140 civarındadır. Lakin 300 nüshanın tamamının Türkiye'ye gönderilip gönderilmediğinden de emin olamıyoruz zira bu konudaki yazışmalardan birinde Halide Edib 50 nüshanın İstanbul'a gönderilmesini isterken başka bir mektubunda üç gün aralıklarla altışar nüshanın ayrı ayrı gönderilmesini talep eder. Kuvvetle muhtemel ki gümrük mevzuatından dolayı bu şekilde parça parça gönderilmesini istemiştir. Bu dağınıklık sebebiyle kesin bir satış rakamı çıkarmak zor olmakla birlikte Londra'daki satışların hiç de iyi olmadığı açıktır.

Esasen Halide Edib de daha matbaa aşamasında, 22 Ocak 1953 tarihli mektubunda, *Masks or Souls?*'un İngiltere'de kayda değer bir satış rakamına ulaşmasını beklemediğini söylemişti. Mektubun devamında ise Stanley Unwin'den Batı'da Fransa, İtalya, Almanya, Hollanda, Norveç ve İsveç'e; Doğu'da da Kalküta, Lahor ve Delhi'ye birer nüsha göndermesini rica eder. Halide Edib'in düşüştüğü nota göre *Masks or Souls?*'un söz konusu ülke ve şehirlere ulaştırılmasını istemesi, buralardan tercüme teklifleri beklemesi sebebiyledir. Nitekim İngilizce edisyonun henüz piyasaya çıktığı günlerde Stanley Unwin'e yazdığı mektupta (14 Kasım 1953) Fransızca tercüme girişiminden bahseder: "*Masks or Souls?*'un Fransızcaya tercüme edileceğini bilmek sizi memnun edecektir. Kitaplar geldiğinde bizimle beraber olan bir Fransız yazar bu hususta oldukça heveslendi ve eseri tercüme etmeye başladı. Ona göre bu kitap Fransa'da büyük başarı elde edecek türden bir eser."¹³ Halide Edib'in isteğinden anlaşıldığı üzere Hindistan ve Urduca konuşan dünyayla bağlantısı bu yıllarda da devam etmektedir. Allen & Unwin arşivindeki bir el yazısı notta, "Seçkin Türk yazar Halide Edib'in yeni oyunu *Masks or Souls?*'un bir nüshasını, ülkenizde kendisine karşı belirgin bir alâka olduğunu düşünen yazarın talebi üzerine ... size gönderiyoruz."¹⁴ ifadeleri yer alır. Notta anlaşıldığı kadarıyla bu metin Birleşik Krallık dışında bir kitapçı ya da yayıncıya gönderilmiş mektup taslağıdır. Kime hitaben yazıldığı belli olmasa da diğer verilerden hareketle Hindistan'a gönderildiğini söyleyebiliriz.

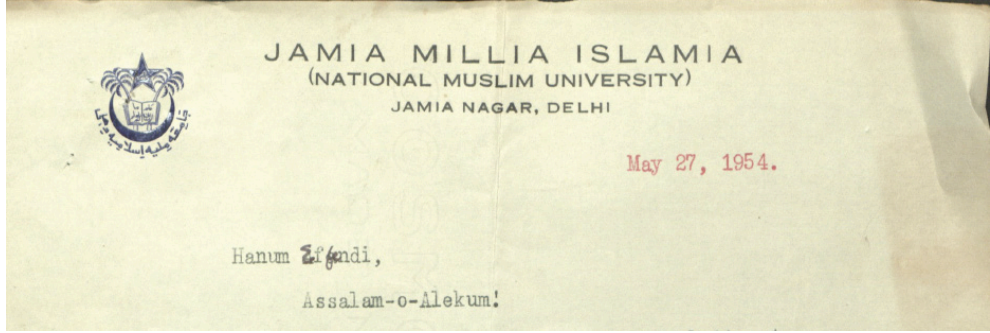
27 Mayıs 1954'te Delhi'den yazılan bir mektup *Masks or Souls?*'un burada görünürlük kazandığını ve kısıtlı bir çevrede de olsa okunup müzakere edildiğini gösterir. "Hanım Efendi" hitabıyla başlayan mektup, Jamia Millia Islamia antetli kâğıda yazılmıştır ancak metnin altında imza bulunmamaktadır. Halide Edib Hindistan'daki meşhur konferanslarını Jamia Millia Islamia çatısı altında vermişti. Mektubun yazarı *Masks or Souls?*'u enfes bulduğunu, defalarca okuduğunu, ayrıca bir arkadaşıyla müzakere ettiklerini ve onun *Hindustan Times*'de kitap hakkında bir değerlendirme yazdığını belirtip ardından şu dikkat çekici kanaatini paylaşır: "Ancak sizin halkınıza mensup bir yazarın farklı medeniyetlere ait değerleri bu kadar başarılı

13 University of Reading Special Collections. Fon: AU1884-1983, Dosya: AUC 590/2.

14 University of Reading Special Collections. Fon: AU1884-1983, Dosya: AUC 590/2.

bir şekilde anlatabileceğini düşünüyorum.”¹⁵ Delhili dostu Halide Edib’e, arkadaşının *Hindustan Times*’ta çıkan değerlendirmesini mektupla birlikte gönderdiğini, ancak oyun hakkındaki bu yorumlara kendisinin katılmadığını da ekler.

Belge 1. Halide Edib’e Delhi’den gelen mektubun baş tarafı.

Öte yandan Halide Edib, *Masks or Souls?*’un baskı süreciyle alakalı 1953 tarihli bir diğer mektubunda “[K]itabın ... Eylül ayında açılan Uluslararası İzmir Fuarında sergilenmesi bizim yararımıza olacaktır. O dönemde genellikle İzmir’de oluyorum ve Amerikalılar sürekli kitaplarımı soruyor.”¹⁶ der. Bu mektup da Halide Edib’in *Masks or Souls?*’un ulus-ötesi mecralarda görünür olması için çabaladığını, o yönde bir başarı beklentisi olduğunu teyit eder. Devamındaki satırlarda ise hâlihazırda hiçbir eserinin İngilizce baskısının olmadığını kaydeder. *Masks or Souls?*’un İzmir Fuarı’na yetişmesini biraz da bu sebeple istemektedir. Bu ifadelerden, *The Clown and His Daughter*’ın o yıllarda dolaşımında olmadığını ve ayrıca kendisinin İzmir Fuarı’na bilhassa takip ettiğini çıkarabiliyoruz. Uluslararası bir platform olarak İzmir Fuarı’na ilgisi, Halide Edib’in dünyaya açık ufkunun ve kişiliğinin göstergelerindedir.

b. Sonsuz Panayır

Halide Edib, 8 Ocak 1948’de Allen & Unwin yayınevine gönderdiği ve esasen başka konulara değindiği mektubun sonuna şöyle bir not düşer: “Hâlihazırda, Türkiye’de yayımlanan son romanımın İngilizce versiyonunu hazırlıyorum. Günümüz Türkiye’sini ele aldığı için İngiliz kamuoyunun daha çok ilgisini çekebilir.”¹⁷ Yayınevinin 24 Mart 1948 tarihli cevabında ise dosyayı sabırsızlıkla bekledikleri söylenir. Takip eden yazışmalardan ve belgelerden bu romanın 1946’da yayımlanan *Sonsuz Panayır* olduğu anlaşılır. Halide Edib romanın İngilizce versiyonunu hazırladığını ve bu taslağı yayınevine ulaştıracağını söylemesine karşın, yayınevinin kendisine gönderdiği 21 Haziran 1948 tarihli mektuba ve lektör raporunun üzerindeki nota

15 Halide Edib Adıvar Özel Dermesi. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Özel Koleksiyonu. Demirbaş No: H.E.A. 478.

16 University of Reading Special Collections. Fon: AU1884-1983, Dosya: AUC 590/2.

17 University of Reading Special Collections. Fon: AU1884-1983, Dosya: AUC 346/5.

göre eserin Türkçe nüshası Nilüfer Tuğrul¹⁸ [Yalçın] aracılığıyla yayınevine teslim edilmiştir. Aynı mektuba göre Halide Edib, *Sonsuz Panayır*'ın Fransızca tercümesinin de hazır olduğu bilgisini Nilüfer Tuğrul aracılığıyla yayınevine iletmiştir.

Sonsuz Panayır'ın lektör raporunun altında tanıdık bir ismin imzası mevcut: General Sir Wyndham Henry Deedes. Reşat Nuri Güntekin'in yine Allen & Unwin yayınevi tarafından *The Autobiography of a Turkish Girl* başlığıyla İngilizcede yayımlanan meşhur romanı *Çalılıkıuşu*'nu, Deedes tercüme etmişti. Deedes'in Türkçeden İngilizceye çevirileri *Çalılıkıuşu*'yla sınırlı da değil. Reşat Nuri'nin *Akşam Güneşi*'ni *Afternoon Sun*, Mahmut Makal'ın *Bizim Köy*'ünü *A Village in Anatolia* başlıklarıyla ve başka yayınevleri aracılığıyla tercüme etmişti.

Profesyonel hayatına Britanya Ordusunda subay olarak başlayan ve dil konusunda yetenekli olduğu aktarılan Deedes, kendi kendine Felemenkçe ve Almanca öğrenir. 1908-1910 yılları arasında Malta'da görev yaparken –Andrew Chandler'ın ifadesiyle– hayatını değiştirecek olan dili, Türkçeyi öğrenir. Osmanlı jandarma teşkilatının geliştirilmesi için İngiliz hükümetiyle yapılan anlaşma kapsamında da 1910'da İstanbul'a gelip İmparatorluk topraklarında geçirdiği süre boyunca Türkçesini mükemmelleştirme fırsatı edinir. İzmir ve Trablusgarp'ta da bulunan genç subay, Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle İmparatorluk topraklarından ayrılır; 1915-1916 yıllarında Çanakkale'de Osmanlı'ya karşı savaşır.¹⁹ Bu bilgiler ışığında bakacak olursak, Türkiye'ye ve Türk edebiyatına aşinalığı dolayısıyla General Sir Wyndham Deedes'den lektör değerlendirmesinin istendiği açıktır.

Deedes, Stanley Unwin'e hitaben yazdığı raporunda, kitabın “Vanity Fair” şeklinde adlandırılabilirliğini kaydeder. Bu yorum, *Sonsuz Panayır*'ın muhtemel İngilizce edisyonuna başlık önerisi olarak görünür. Devamında ise romanın konusu hakkında kısa bilgiler verir Halide Edib'in, “tasvir ettiği zengin karaborsacıların hayatları ve haletiruhiyeleri hakkında ister istemez son derece tatsız ve kötüleyici bir tablo çiz[diğini]”²⁰ not düşer. Bu kısımda parantez içerisinde paylaştığı kişisel yorumu da ilgi çekicidir: “Halide Hanım'ın bu hayatı niçin Avrupa kamuoyuna tanıtmakla ilgilendiğini merak ediyorum, çünkü katiyen Türkiye'deki çoğunluğun, hatta orta sınıf insanların hayatının tipik bir örneği olamaz.”²¹ Deedes, kitabın genel itibariyle renkli ve akıcı bir anlatımının olduğunu, bununla birlikte kimi yerlerde “felsefe yapmaya” meylettüğünü de dile getirir ve raporunu özetle şu şekilde bitirir:

[Romanın] Britanya kamuoyunun ilgisini çekip çekmeyeceği konusunda bir şey söylemek ... zor çünkü 'Britanya kamuoyunun' ne okuduğu konusunda hiçbir fikrim yok! Çok derin olmayan ...²² okuyucuların kitabı ilgiyle okuyabileceklerini tahmin ediyorum, zira kitap Türkiye'deki hayatı ya da hayatın bir safhasını anlatma iddiasında olan bir Türk yazar

18 O günlerde BBC'de çalışan Nilüfer Tuğrul, sonraki yıllarda Nilüfer Yalçın ismiyle Türkiye'nin tanınmış diplomasi ve meclis muhabirlerinden biri olacaktır.

19 Andrew Chandler, “Deedes, Sir Wyndham Henry”, *Oxford Dictionary of National Biography*. Çevrimiçi: <https://www.oxforddnb.com> - 06.01.2011. Erişim tarihi: 13 Ağustos 2023.

20 University of Reading Special Collections. Fon: AU1884-1983, Dosya: AURR 16/7/20.

21 University of Reading Special Collections. Fon: AU1884-1983, Dosya: AURR 16/7/20.

22 ... ile gösterilen kısımdaki el yazısı metin çözülemeli.

tarafından kaleme alınmış. Kitap, mütercimden bir ya da iki bölüm [örnek] göstermesinin talep edilmesi için çok uygun — eğer kitaptaki hikâyenin en tipik olanını seçerse ya da üslup ve konu hakkında kolayca bir fikir oluşturabilirse. Türkçe metnin İngilizce çevirisini merakla okurum!²³

Sonsuz Panayır hakkındaki bu olumlu kanaatlere ve yayınevinin istekli tavrına nazaran romanın Allen & Unwin etiketli edisyonuna rastlanmadı. Çeviri sürecinin niçin kesintiye uğradığına dair herhangi bir veriye de ulaşılamadı. Aşağıda görüleceği üzere Halide Edib hemen ertesi yıl diğer bir romanın çevirisi için yayıneviyle iletişim kurmuştu. Dolayısıyla hâlihazırdaki manzara birtakım soru işaretleri uyandırmakla beraber, başta da belirtildiği üzere yayınevinin arşivi University of Reading’e eksiksiz bir şekilde aktarılmamıştı. Bu sebeple konuyu aydınlatacak başka yazışmalar ve belgelerin kayıplara karıştığı düşünülebilir. Halide Edib’in bu projeden vazgeçmiş olması da ihtimal dâhilindedir.

c. *Döner Ayna ve Âkile Hanım Sokağı*

Döner Ayna ve *Âkile Hanım Sokağı* romanları için düzenlenen raporların altında lektörün isminin baş harflerinden ibaret (MEB) bir imza mevcuttur. University of Reading kataloğuna göre bu isim Malcolm [Edward] Barnes olarak saptanmıştır. Malcolm E. Barnes isminin Allen & Unwin’den çıkan kimi kitapların künyesinde editör ve mütercim olarak yer alması, bu tespiti destekler. Her iki dosya hakkındaki değerlendirmelerden, Malcolm Barnes’in romanların İngilizce versiyonlarını okuduğu anlaşılıyor.

Allen & Unwin arşivinde *Döner Ayna* hakkındaki yazışmaların hepsi ve ayrıca lektör raporu, 1949’a tarihlenir. Türkçesinin 1953’te tefrika edilip 1954’te kitap olarak basıldığını göz önüne alırsak, dikkat çekici bir tablo ortaya çıkar: Halide Edib *Döner Ayna*’yı çok daha önce yazmaya başlamıştı. Aşağıda görüleceği üzere eserin yayımı için, üstelik İngilizce yayımı için ilk teşebbüs 21 Şubat 1949’da gerçekleştirilir. Dolayısıyla 1949 başlarında İngilizce metin hazırdır. Bu tablo da akıllara şu ihtimalleri getirir ki Halide Edib ya romanı doğrudan İngilizce yazmıştı ya da iki dilde eş zamanlı hazırlamıştı. Henüz Türkçesi bile yayımlanmamışken İngilizce dosyayı yayıncıya ulaştırması, Türkçe metnin de ancak 1953’te yayımlanması bu ihtimalleri, bilhassa da birincisini güçlendirir.

Halide Edib, Sir Stanley Unwin’e yazdığı 21 Şubat 1949 tarihli mektubunda, kendisine “Turning Mirror”ın birinci kısmını gönderdiğini, ancak bu kısmın kendi içinde bir bütünlüğe sahip olduğunu, dolayısıyla müstakil olarak yayımlanabileceğini, ayrıca göndereceği ikinci kısmın daha uzun olacağını kaydeder. Ardından, ana hatlarıyla romanın içeriğinden bahsedip ikinci kısımda birinci kısımdaki karakterlerden bazılarının yine yer alacağını, eserde bahsi geçen “yeni zenginler”in “Sheep Palace”ta oturmalarına istinaden ikinci kısmın “Sheep Palace” başlığıyla yayımlanabileceğini ekler. Mektubun sonunda eserin içeriğini, hem birinci kısım hem ikinci kısım itibarıyla, “şimdiki hayatımızın nesnel belgeleri” diye niteler.²⁴ Romanın,

23 University of Reading Special Collections. Fon: AU1884-1983, Dosya: AURR 16/7/20.

24 University of Reading Special Collections. Fon: AU1884-1983, Dosya: AUC 399/6.

birbirinden bağımsız değerlendirilebilecek iki kısımdan oluştuğunun vurgulanması dikkat çekicidir.

Decision: **R**

HALIDE EDIB.

Reader's Report

George Allen & Unwin Ltd., 40 Museum St., London, W.C.1

Title: *Turning Moments* Number of words: *2000*

Author: *Halide Edib* Address: *Close to the Bosphorus*

Previous record: *Close to the Bosphorus*

Reader: *A&B* Date received: *14.3.55* Date reported: *14.3.55*

Halide Edib's novel concerns the life of an Anatolian girl named...

Belge 2. *Döner Ayna*'nın lektör değerlendirme formunun baş tarafı. Sol üst köşedeki karar satırında yer alan "R", "Rejected" kısaltması olarak red kararına işaret eder.

REJECT

DECISION DEFERRED

a. Editor to proceed

b. Sponsor proceeding

She has vague responsibilities...

Belge 3. *Âkile Hanım Sokağı*'nın lektör değerlendirme formundaki karar mührü: Reject.

Âkile Hanım Sokağı'nin lektör raporu ise 25.06.1958 tarihlidir. Roman 1957'de tefrika edilmeye başlamış, 1958'de kitap olarak basılmıştı. Halide Edib'in teklifinde, *Âkile Hanım Sokağı* için İngilizce başlığın "Âkile Hanım Street" olarak belirlendiği görülür.

Hem *Âkile Hanım Sokağı* hem de *Döner Ayna* için hazırlanan lektör raporları olumsuzdur. Lektör, her iki eserin de dilini eleştirir. *Âkile Hanım Sokağı*'nin dili için şu ifadeler kullanılır: "Ne yazık ki İngilizcesi o kadar kötü ki ... kitabın içeriği hakkında tam anlamıyla bir kanaat edinmek mümkün değil. ... Kesinlikle baştan sona yeniden yazılması gerekiyor ve yeniden yazıldığı takdirde de harcanacak emeğe değecek bir şey çıkacağını zannetmiyorum."²⁵

Bu değerlendirmeleri, eserin muhtevası ve kurgusu hakkındaki olumsuz kanaatler takip eder: Romanın gevşek biçimde birbirine bağlı olan üç bölümden oluştuğu, bu bölümlerin de *sugary* epizotlardan müteşekkil olduğu, çok sayıda önemsiz diyalogun bulunduğu, olay örgüsü ve net bir sonucun bulunmadığı vurgulanır. Lektör, netice itibarıyla romanı “neredeysse okunamaz” bulduğunu not düşer ve Halide Edib’in yayın başvurusu reddedilir.

Döner Ayna’nın da İngilizcesinin pek mükemmel olmadığını ileri süren lektör, “Kitap, hızlıca okuduğunuz ve mümkün olduğunca çok şey atladığımız müddetçe kesinlikle okunamaz değil. Sonunda ne olduğunu öğrenmek ilginizi çekiyor. Aksi takdirde, gerçek bir kıymeti olduğunu düşünmüyorum. ... Hikâye berbat [squalid], ortam yabancı. Herhangi bir noktadan sempatinizi kazanmıyor. İngiliz okurların ciddi anlamda ilgisini çekeceğinden şüpheliyim — ben olsam reddetmekte tereddüt etmezdim.”²⁶ ifadeleriyle de nihai kanaatini bildirir. Yayınevinden gelen mektupta lektör raporuna atıf yapılarak “Bilhassa kitap piyasasında kurmaca eser satışlarının çakıldığı bu dönemde, bu hikâyenin İngiliz okuyucuların ilgisini çekmesi pek mümkün görünmüyor.”²⁷ denilip karar Halide Edib’e tebliğ edilir. Mektubu yazan yayınevi yetkilisi ayrıca, eğer Halide Edib bu dosyayı kendi belirleyeceği başka bir yayıncıya ulaştırmak isterse, yardımcı olabileceklerini ekler. Nitekim sonraki bir mektupta dosyanın “Turning Mirror”la ilgilendiğini belirten Oliver Wanner’a gönderildiği, onun Halide Edib’e doğrudan ulaşacağı bilgisi verilir.²⁸ Lakin daha sonra ne olup bittiğine dair bir bilgiye ulaşılamadı.

II. *Sinekli Bakka*’ın Amerikalı Yapımcılar Tarafından Sinemaya Uyarlanma Teşebbüsü ve Hollanda’daki Performansı

Allen & Unwin arşivindeki mektuplardan *The Clown and His Daughter*’ın yurtdışında sinemaya uyarlanması için bir dizi teşebbüste bulunulduğunu öğreniyoruz. Halide Edib, yayınevine yazdığı 12 Ocak 1948 tarihli mektupta, merkezi New York Beşinci Cadde’de bulunan Bergh & Winner şirketinin eserlerini yayımlamak için teklifte bulunduğunu, bunun üzerine onlara *The Clown and His Daughter*’ın kendi kütüphanesindeki nüshasını gönderdiğini ve ayrıca bu romanın sinemaya uyarlanması bağlamında söz konusu şirketi yapımcılar nezdinde yetkilendirdiğini bildirir. Aynı mektupta, Bergh & Winner şirketinin, romanlarının ABD’de tefrika ve satışı için yetki istediğini de paylaşır.²⁹ Bunun üzerine Allen & Unwin’den “Governing Director” imzasıyla gelen 20 Ocak 1948 tarihli mektupta, eserlerin ABD’deki yayın hakları için kendilerinin de çok sayıda şirkete teklif sundukları vurgulanıp buna binaen uzun bir yayıncı listesi sıralanır. Bu “nazik” hatırlatma, Halide Edib’in kendileriyle iletişim kurmadan Bergh & Winner’a yetki vermesinin Allen & Unwin tarafını rahatsız ettiği izlenimi uyandırır.³⁰ Nitekim Halide Edib bu hatırlatma üzerine yazdığı cevapta, Allen & Unwin’in ABD’deki pazarlama

26 University of Reading Special Collections. Fon: AU1884-1983, Dosya: AURR 17/2/55.

27 University of Reading Special Collections. Fon: AU1884-1983, Dosya: AUC 399/6.

28 University of Reading Special Collections. Fon: AU1884-1983, Dosya: AUC 399/6.

29 University of Reading Special Collections. Fon: AU1884-1983, Dosya: AUC 346/5.

30 University of Reading Special Collections. Fon: AU1884-1983, Dosya: AUC 346/5.

girişimlerinden haberdar olmadığını ve bu sebeple gelen teklifi kabul ettiğini belirtip sonrasında şu kanaatini paylaşır:

Öyle görünüyor ki Amerika'da Türklere olan ilgi yeniden canlanıyor ve film şirketlerine Türklere dair herhangi bir şey teklif etmek için tam zamanı olabilir. Ayrıca bu, boş zamanlarımda üstünde çalıştığım ... ve Ağustos ayında tamamlamayı umduğum bir sonraki roman için de avantaj sağlayacak, nitekim Haziran ayından itibaren tüm zamanımı [romana] tahsis edebileceğim.

(...)

The Clown and His Daughter'in film haklarıyla alakalı olarak harekete geçmek adına doğru zaman olduğuna inanıyorum. Size Metro-Goldwyn'i öneriyorum, zira ilk romanlarımdan *Ateşten Gömlek*'i³¹ filme uyarlamayı teklif etmişlerdi, ancak [film] Türkiye'de çekildiği için bu mümkün olmadı.³²

Halide Edib mektubun sonunda, Metro-Goldwyn'in yakın zamanda müzisyen yeğeni Umur Baha Pars'la başka bir konuda anlaşma yaptığını da not düşer. Bu malumat, Halide Edib'in Metro-Goldwyn önerisinin sebebi ve iletişim kanalı hakkında fikir verebilir. Tabii söz konusu mektuplaşmada dikkat çeken bilgilerden biri *Ateşten Gömlek*'in de Amerikalı yapımcıların radarına girmesidir. Ancak *The Clown and His Daughter*'a dair 1948 tarihli bu girişimin akıbeti hakkında başka bir belgeye/veriye Allen & Unwin arşivlerinde ve Halide Edib'in İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesinde muhafaza edilen kişisel arşivinde ulaşılamadı. Diğer yandan Halide Edib, iki yıl sonra, 22 Aralık 1950'de Sir Stanley Unwin'e yazdığı mektupta, kendisini heyecanlandıran ilgi çekici bir gelişmeyi haber verir. Romanı, *Rabia, Koransångerska* başlığıyla İsveççeye aktaran mütercim Lennart Westlinder'in yazdıklarına göre Stockholm'ün önde gelen gazetelerinde Halide Edib'in eseri gündeme oturmuştur. Bu sayede dünyaca ünlü Warner Bros. devreye girer. Halide Edib, Lennart Westlinder tarafından kendisine yazılan şu satırları alıntılanarak suretiyle konuyu Sir Stanley Unwin'e aktarır:

Bazı Amerikan ve İngiliz filmlerinin İsveçli yönetmenleriyle gerçekleştirdiğim görüşmelerde onlara romanınız ve bu romanın sinemaya uyarlanabilirliği hakkında fikir verdim. Onlardan İsveççe bilenler taze tercüme okudu. Bilhassa Warner Brothers konuyla ilgilendi ve işin resmîleşmesi durumunda yazarı temsil edip edemeyeceğimi sordu. Bu görüşmelere devam etmeme müsaade eder misiniz ve bu amaç doğrultusunda bana bir tür yetki olarak yazılı muvafakat verir misiniz?³³

Halide Edib, bu talebe karşın telif hakları konusunda kendisini Allen & Unwin'in temsil ettiğini İsveçli mütercime bildirerek ilgilileri Londra'ya yönlendirir. Stanley Unwin'e ise “Warner Brothers ne kadar ciddi bilmiyorum.” diye yazar. Sonraki mektuplaşmadan, Warner Bros.'in konuyla gerçekten ilgilendiğini öğreniriz. Stanley Unwin, 1 Mart 1950'de Halide Edib'e yazdığı mektupta Warner Bros.'in alâkasından kendisinin de memnun olduğunu, Lennart Westlinder ya da doğrudan Warner Bros.'dan gelecek haberleri dört gözle beklediğini yazar. Ne var ki Unwin 16 Mart 1950'de Halide Edib'e olumsuz bir haber verir. Warner Bros. Londra

31 Halide Edib *Ateşten Gömlek*'i İngilizcede “The Shirt of Flame” olarak zikreder.

32 University of Reading Special Collections. Fon: AU1884-1983, Dosya: AUC 346/5.

33 University of Reading Special Collections. Fon: AU1884-1983, Dosya: AUC 448/3.

bürosu Stanley Unwin'le iletişim kurarak, olayların Türkiye'de geçiyor olması sebebiyle prodüksiyonun altından kalkılamayacak derecede masraflı olacağını, bu bağlamda projenin gerçekleştirilemeyeceğini bildirir.³⁴ Bu girişimler sonuçsuz kalsa da eserin Türkçesi Mehmet Dinler yönetmenliğinde 1967'de izleyiciyle buluşur. Yeri gelmişken şunu belirtmekte fayda var ki yakın zamanda yayımlanan ve Türk sinema tarihi açısından temel başvuru kaynakları arasına giren *Türkiye'de Sinema Sansürünün Tarihi*, başta *Sinekli Bakkal* olmak üzere Halide Edib'in eserlerinin beyazperdeye uyarlanma süreçleri hakkında önemli verileri ortaya çıkardı.³⁵

1950 tarihli mektuplardan birinde, *Sinekli Bakkal*'ın İngilizcede ikinci baskısını yapması için bir müzakere yürütüldüğünü de görüyoruz. Ancak yine arşivdeki kopukluklar/eksikler sebebiyle konuyu tam anlamıyla aydınlatacak kadar malumata sahip olamıyoruz. Mektuptaki sınırlı çerçeveden anladığımız kadarıyla Halide Edib ile Allen & Unwin arasında bir müzakere sürdürülmekte ve yayınevi 1.000 nüsha satış garantisi istemektedir. Şöyle yazar Halide Edib: “Piyasaya çıkmadan önce herhangi bir yayıncıdan bin kopya satın almasını istemeyi makul bulmadım. Her ne kadar hepsi satış konusunda oldukça emin görünse de piyasaya çıkmadan önce hiçbir şeyi garanti edemem.”³⁶ Bu sözlerden sonra yazar, *The Clown and His Daughter*'ın telif haklarının kendisine verilmesini talep ederek sonraki yayın/baskı süreçlerini şahsen yürütmek istediğini bildirir. Ardından kullandığı şu ifadeler dikkat çekicidir: “[Kitabın] Türkiye'de ve Yakın Doğu'da satılma şansını önemli ölçüde zaten kaybettiğim için (Fransız yayıncılar bundan kârlı çıktı) ve hem Türkiye'de hem de Amerika'da bazı imkânlarla sahip olduğum için, firmanızın kararını en kısa zamanda öğrenmekten çok memnun olacağım.”³⁷ Halide Edib'in de mektupta belirttiği gibi, Allen & Unwin'in öne sürdüğü şartlar; satış beklentilerinin düşük olduğu, ikinci baskıya pek gönüllü olmadıkları izlenimi uyandırır.

The Clown and His Daughter İngilizcede zorlanmasına mukabil, Felemenkçede daha sıcak karşılanmış görünür. 1937'de Paris'teki ikametine Hollandalı yayıncıdan gelen mektup, sürgün hayatı yaşamakta olan Halide Edib'i muhtemelen sevindirmişti. Yayıncı³⁸ bu mektubunda, Hollanda'nın en önemli gazetesi diye nitelediği *Nieuwe Rotterdamse Courant* için Mr. Kelk'in Halide Edib'le yaptığı röportajın yayımlandığını ve röportajı mektuba ek olarak gönderdiklerini kaydeder. Ayrıca *The Clown and His Daughter*'ın Felemenkçe edisyonu hakkında çıkan değerlendirme yazılarından bir derleme yapıp gönderdiklerini not düştüğünden sonra şu gözlemini aktarır: “[B]u yazılarda *The Clown and His Daughter*'ın ittifakla takdir edildiğini okuyacaksınız. Kitabın Hollanda'daki satışından hoşnutsuz değiliz, ne var ki yalnızca ikinci

34 University of Reading Special Collections. Fon: AU1884-1983, Dosya: AUC 448/3.

35 Ali Karadoğan ve Semire Ruken Öztürk, *Türkiye'de Sinema Sansürünün Tarihi (1932-1988): Sansür Karar Defterleri Üzerine Bir İnceleme*. Üç cilt (Ankara: T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Telif Hakları Genel Müdürlüğü, 2022).

36 University of Reading Special Collections. Fon: AU1884-1983, Dosya: AUC 448/3.

37 University of Reading Special Collections. Fon: AU1884-1983, Dosya: AUC 448/3.

38 Yayınevinin antetli kâğıtlarına basılı olarak gelen ve altında Hollandalı yayıncının kaşesi bulunan mektupta ayrıca el yazısıyla bir şahıs ismi imza kabilinden yer alır. Ancak el yazısı ve isim çözülmemiştir.

kalite kitapların geniş yaygınlık kazandığı acı bir gerçek. ... halkın beğeni düzeyi düşüyor.”³⁹ Yayıncı hem bu mektubunda hem bir önceki mektubunda *Inside India*’yla da ilgilendiklerini vurgulayıp taslak metni İngiliz yayıncıyla eş zamanlı olarak kendilerine de göndermesini ister Halide Edib’den. *Inside India* Allen & Unwin’den 1937’de çıkmıştı. Anlaşıldığı kadarıyla Halide Edib Hollanda’yla yazışırken kitap projesinden bahsetmişti. Öte yandan, Felemenkçe *Sinekli Bakkal* 1941’de ikinci baskıyı yapar. Son kertede ticari bir işletmeyi temsil eden yayıncının iki ayrı mektupta *Inside India*’yla da ilgilendiklerini söylemesi, *Sinekli Bakkal*’ın Hollanda’da hatırı sayılır bir ilgiyle karşılandığı ve yayıncının bu ivmeden yararlanmak istediği şeklinde yorumlanabilir. Nitekim Felemenkçe çevirinin ilkinden dört yıl sonra ikinci baskıyı yapması olumlu bir göstergedir.

III. Halide Edib’in Dünyaya Açılmasında Allen & Unwin Yayınevinin İşlevi

Buraya dek ortaya çıkan tablodan anlaşıldığı üzere Halide Edib’in eserleriyle dünyaya açılma sürecinde Allen & Unwin yayınevi uzun süre kilit rol oynar ve ayrıca bir taraftan da –benzetme yoluyla söyleyecek olursak– “sınır kapısı” işlevi üstlenir. Nitekim şirket arşivinden edindiğimiz diğer veriler de şu ana dek oluşan tabloyu teyit eder. Arşivdeki belgelerden, merkezi Lizbon’da bulunan Editorial Aviz’le *The Clown and His Daughter*’ın tercümesi ve yayımı için yapılan görüşmelerin Allen & Unwin tarafından gerçekleştirildiğini görürüz.⁴⁰ Aynı şekilde İspanyol yayıncı Ediciones Destino nezdinde *The Clown and His Daughter*’ın yayın haklarını yine Allen & Unwin temsil eder.⁴¹ Öte yandan Sir Stanley Unwin, *International Publishers Congress*’in (bugünkü adıyla *International Publishers Association*) başkanlığını yürütmüş biri olarak dünya yayıncılık çevrelerinde tanınan, muteber bir aktördü.⁴² Etki alanı sadece kendi ülkesiyle sınırlı değildi. Halide Edib’in Türkiye dışında eriştiği şöhrette yayıncı faktörünün de bir miktar katkısı olduğu söylenebilir. Ancak tabii iki eserinin reddedildiğini de göz önüne alırsak, yayınevi kararlarının bu noktadaki olumsuz etkileri de kayda değer düzeydedir. Bu “sınır kapısı”nda verilecek vizeler, basılacak geçiş mühürleri, eserlerin uluslararası mecralarda seyahat edebilmesinde, dolaşıma girebilmesinde belirleyicidir.

Yayınevinin Halide Edib’in Türkiye dışında tanınmasına katkıları bu kadarla sınırlı değildir. Onun eserlerinin Anglofil edebiyat kamuoyunda tanıtımında da pay sahibi olduklarını Allen & Unwin’in çeşitli kişi ve kurumlarla yaptığı yazışmalardan çıkarabiliyoruz. Bu bağlamda Halide Edib’in *Masks or Souls?*’un tanıtım bülteninin ve tanıtım nüshalarının (*advance copy*) kimlere ve hangi kurumlara gönderilmesini talep ettiğini de arşiv kayıtlarında görebiliyoruz:

39 Halide Edib Adıvar Özel Dermesi. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi özel koleksiyonu. Demirbaş No: H.E.A. 477.

40 University of Reading Special Collections. Fon: AU1884-1983, Dosya: AUC 211/4.

41 University of Reading Special Collections. Fon: AU1884-1983, Dosya: AUC 256/2.

42 International Publishers Congress ve Stanley Unwin hakkında bk. Fernando Guedes, *International Publishers Association: The First Century*. Çev. Colm de Búrca (Madrid: Federación de Gremios de Editores de España, 1996).

Aşağıdaki belge görüntüleri, Halide Edib'in Nisan 1953 tarihli mektubundan.⁴³ Mektubun başında, *Times Literary Supplement*, *Daily Telegraph*, *Manchester Guardian*, *Morning Post*, *Catholic Herald*, *Aberdeen Press and Journal*, *Western Daily Press*, *The Economist* ve *The New Statesman and Nation*'dan müteşekkil bir dizi süreli yayın ismi vererek buralara tanıtım nüshası gönderilmesini rica eder, ardından bir dizi kişi ve kurumu listeler. Bu liste, Halide Edib'in ilişki ağı ve eserlerinin hangi mecralarda görünür olmasını istediğine dair fikir verir. *Sonsuz Panayır*'ın lektörü Sir Wyndham Deedes ile Halide Edib'in kişisel tanışıklıklarının olduğunu da listedeki nottan öğreniyoruz. Listede dikkat çeken isimlerden biri de elbette Pandit Nehru. Bunlardan başka Halide Edib uluslararası yazarlık örgütü PEN'in o dönemki genel sekreteri David Carver'a ve PEN'in kitap tanıtım birimine *Masks or Souls*'un gönderilmesini ister.⁴⁴

Mr Phillips Price (W.P for Gloucester, the principal literary critic of the Manchester Guardian. He knows me personally) Sir Wyndham Deedes who commens on the BBC and knows me personally, Mr Alan Dent (Illustrated London news, Prof. Toynbee Chatham House. An advanced copy to each with the compliments of the author.

International Affairs

Turkey: Mr de Winton, British Council, care of British Embassy Ankara. Please send him a few advanced publicity notes as well as a copy with my compliments. Mr John Benda, British Embassy Ankara until the end of June. Two copies and several publicity notes, he will arrange to have the book exposed on the book stand in the Smyrna Fair.

Only advanced publicity notes to the following bookshops:

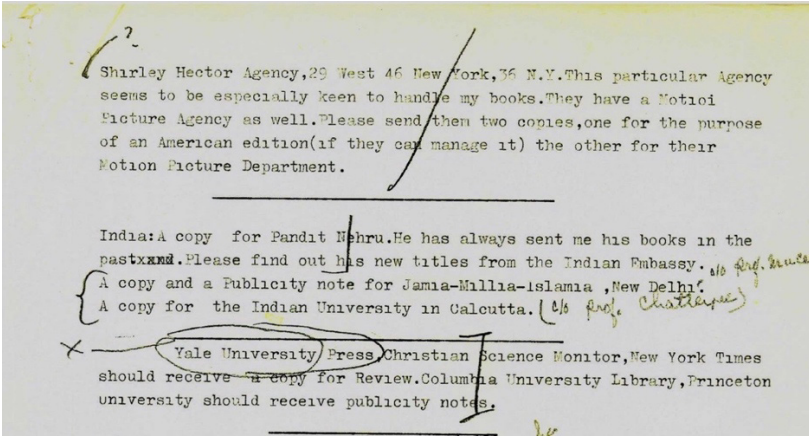
Hachette -Ankara
Hachette- Beyoglu Istanbul.
Berkalp Kitap Evi-Ankara
Anglo-American Bookshop-Beyoglu, Istanbul.
Cohen Sisters-Beyoglu Istanbul.
Genel Kitap Evi Beyoglu, Istanbul.

Librairie Universel
Avenue de Français
Beyrouth, (?) Syria

Americans in Turkey: Mr Thomas Flanagan (a copy) U.S.I.E American Embassy Ankara. Mr William Kugeman U.S.E.I American Embassy, Ankara. Mr Fr: Latimer, U.S.E.I American Embassy. Mr James Gustin, Mr Howard Ashford U.S.E.I, American Embassy. Mr Leon Dayton, Mr John Habberton (W.S.A, Care of American Embassy Ankara) To all of them only publicity notes. An advanced copy only to Latimer and Flanagan with the compliments of the author as well as several publicity notes.
Dr Black, Robert College, Bebek Istanbul a copy and an advanced publicity note.

43 University of Reading Special Collections. Fon: AU1884-1983, Dosya: AUC 590/2.

44 University of Reading Special Collections. Fon: AU1884-1983, Dosya: AUC 632/1.

IV. Halide Edib – Stanley Unwin İlişkisi ve Bertrand Russell’in Kitabını Türkçede Yayımlama Teşebbüsü

Stanley Unwin ve Halide Edib arasındaki yazışmalara baktığımızda, ikilinin arasındaki ilişkinin yayıncı-yazar ilişkisinden profesyonel bir iş birliğine uzandığı da söylenebilir. Halide Edib’in iki eserinin Stanley Unwin’in sahibi olduğu yayınevi yetkilileri tarafından reddedilmesi iki isim arasındaki ilişkiyi pek etkilememiş görünür. Mesela *Âkile Hanım Sokağı* reddedildikten kısa süre sonra Stanley Unwin, Halide Edib’e bir mektup yazarak, yayıncısı olduğu Bertrand Russell’in *Common Sense and Nuclear Warfare* eserini, “Bana göre bu eser Türkçede de yayımlanmalı.” notuyla gönderir. Mektupta yayıncı önerisi, tercüme, tefrika ve basım konularında Halide Edib’den yardımcı olmasını ister.⁴⁵ Dört gün sonra Stanley Unwin’e cevap yazan Halide Edib, “Ben de bu [kitabın] Türkçenin yanı sıra bütün dillerde yayımlanmasının iyi olacağına inanıyorum.” diyerek dönemin *Cumhuriyet* gazetesini adres gösterir. *Cumhuriyet*’in hem nitelikli ve ciddi bir yayıncı olduğunu hem de çok iyi bir mütercime sahip olduğunu vurgular.⁴⁶ İki isim bu konuda birkaç defa daha mektuplaşırlar ancak yazışma bir noktada kesilir. Muhtemelen iletişim devam etmiş ancak ilgili belgeler arşive girmemiştir. Burada sorulması gereken esas soru şudur: Onca farklı meşhur yazarın yayıncısı olmasına karşın Stanley Unwin niçin özellikle Russell’in bu kitabı için çabalamıştı? Nitekim dışardan bakınca ticari bir kaygıyla hareket eder gibi görünmemektedir. Bu noktada Russell ve Unwin’in hem kişisel dostluklarını hem de fikrî yakınlıklarını dikkate almak meseleyi izaha kavuşturabilir. Tabii ayrıca Halide Edib’in Bertrand Russell’in evine misafir olup onunla diyalog kurduğunu⁴⁷ hatırlamakta yarar var.

45 University of Reading Special Collections. Fon: AU1884-1983, Dosya: AUC 831/1.

46 University of Reading Special Collections. Fon: AU1884-1983, Dosya: AUC 831/1.

47 Bu konudaki ayrıntılar için bk. Çalışlar, *Halide Edib: Biyografisine Sığmayan Kadın*.

Diğer yandan Halide Edib, Stanley Unwin'in eseri *The Truth About Publishing*'in *Kitapçılığın İçyüzü* adıyla Türkiye'de yayımlanmasına ön ayak olmuş, aynı zamanda Türkçe çevirinin takdim yazısında şunları kaydetmişti:

Bu kitap, İngiltere ve Amerika'da muvaffakiyetli bir roman kadar satılmış, iki ay geçmeden dördüncü tab'ı yapılmıştır. Sebebi, en sade bir üslûpla, kitapçılık ve naşirlik mesleğinin bütün bilinmeyen taraflarını, umumi efkâra olduğu gibi açmış olmasıdır. Bu, bir taraftan bu mesleğe gireceklere, bu işi tutacaklara, büyük bir rehber olmasından, diğer taraftan da muharrirliğe heves eden ve o sahada hayatını kazanmak isteyenlere, muharrirliğin maddi ve manevi bütün menfaat ve zararlarını bildirebilmesinden ileri gelmiştir. Bu kitabın muharriri Sir Stanley Unwin dünya telif cemiyetlerinin baş simalarından biridir. Eski ve itibarlı bir firmanın başı olan Sir Stanley, dünyada telif haklarını her yerde tanıtmak için en faydalı surette çalışır, dünyanın bir başından öbür başına dolaşır, yazar, söyler ve ekseri de sözlerini dinletir. Bu kitabı bizim "Telif Hakları Cemiyeti"ne hediye ettiği yani, bütün satış hakkını bize terkettiği zaman, bu sahada tecrübesiz ve hayale kapılan yeni muharrirler için de, Türk okuyucuları için de çok büyük bir hizmet etmiştir.⁴⁸

Daha önceki bir çalışmada belirtildiği üzere, bu hususlardaki aktivizmiyle döneminde öne çıkan Stanley Unwin, Halide Edib ve arkadaşlarının Türkiye'deki telif hakları mevzuatının iyileştirilmesi ve Türkiye'nin Bern Sözleşmesi'ne katılması için yürüttükleri mücadeleye destek vermişti. Kendi kitabının Türkçe yayın imtiyazlarını Halide Edib'in başkanlığındaki Telif Haklarını Koruma Cemiyetine devretmesi de bu desteğin bir parçasıydı.⁴⁹

V. CHP Roman Ödülünde M. Fuad Köprülü'nün Halide Edib Tercih

Halide Edib'in ismini 1940'lı yıllarda gündeme getiren hadiselerden biri de *Sinekli Bakkal*'la aldığı CHP Roman Mükâfatı olmuştu. İktidarla arasının bozulması sonucu uzun yıllar sürgün hayatı yaşayan Halide Edib'in yine CHP tarafından düzenlenen bir organizasyonda ödüllendirilmesi, simgesel açıdan oldukça anlamlıydı. Türkiye'ye dönüş daveti kadar önemli bir sosyal ve siyasal kabul ânyıdı bu.

1942'de roman kategorisinde düzenlenen CHP Sanat Mükâfatı da o yılların sanat ve edebiyat kamuoyunu çokça meşgul eden gündemlerden biriydi.⁵⁰ Bununla birlikte roman türü gibi gözde bir alanda düzenlenen ve çok güçlü adayların yarıştığı müsabaka, tahmin edileceği üzere bir miktar heyecan, hatta gerilim yaratmış, bunun etrafında kimi spekülasyonlar da vuku

48 Halide Edib Adıvar, "Kitapçılığın İçyüzü", Stanley Unwin, *Kitapçılığın İçyüzü*, çev. Leylâ Elburz (İstanbul: Doğan Kardeş Yayınları, 1950) içinde 5.

49 Şerif Eskin, "Türkiye'nin Bern Sözleşmesi'ne Katılım Sürecinde Telif Haklarını Koruma Cemiyeti ve Halide Edib Adıvar", *Amme İdaresi Dergisi* 55, no. 3 (2022): 59-87.

50 Selçuk Çııkla, "1940'lı Yıllarda Düzenlenen Sanat Yarışmaları ve Önü Sanat Armağanları", *İlmi Araştırmalar*, No. 23 (2007): 29-46.

bulmuştu. 25 kişilik jüri de dikkat çekici bir kadrodan oluşuyordu.⁵¹ Hâl böyle olunca jürideki isimlerden kimin hangi eser ve yazar lehine oy kullandığı merak konusuydu. Ne var ki “CHP Sanat Mükâfatı Roman Kolu Talimatnamesi”nin ikinci maddesi çok açıklı: “Seçim gizli reyle yapılır.”⁵² Bununla birlikte, CHP Sanat Mükâfatı Roman Kolu’nun faaliyetlerine ait belgeler arasında arşivlenen bir telgraftan, jürideki en önemli figürlerden M. Fuad Köprülü’nün tercihini Halide Edib’den yana kullandığı anlaşılır (bk. belge 4). M. Fuad Köprülü rahatsız olduğu için Ankara’daki toplantıya katılamayacağını beyan edip oyunu telgraf yoluyla kullanmak ister. Ancak jüri tarafından hazırlanan resmî zabıtlara bakılırsa ya Köprülü’nün talebi usule uygun bulunmadığı için işleme alınmadı ya da telgraf zamanında jüriye ulaşmadı. Nihai sonucu belirlemek için yapılan ikinci tur oylamada *Sinekli Bakkal* 9, *Yaban* (Yakup Kadri Karaosmanoğlu) 8, *Fahim Bey ve Biz* (Abdülhak Şinasi Hisar) de 6 oy almıştı. Buna göre geçerli oy sayısı 23’tür.⁵³ Nitekim Köprülü’den başka Falih Rıfkı Atay da toplantıya katılmamış, 25 kişilik jüri 23 kişiyle toplanmıştı.⁵⁴ Köprülü’nün telgrafı işleme alınsaydı ikinci turdaki toplam oy sayısının 24 olması gerekirdi.

Belge 4. M. Fuad Köprülü’nün telgrafı

51 Belirlenen jüri şu isimlerden oluşmaktadır: Ahmet Kutsi Tecer, Ahmet Muhip Dıranas, Behçet Kemal Çağlar, Behice Boran, Falih Rıfkı Atay, Fazıl Ahmet Aykaç, Ferit C. Güven, Hakkı Tark Us, Halit Ziya Uşaklıgil (Başkan), Hüseyin Cahit Yalçın, İbrahim Alaattin Gövsa, İsmail Habib Sevük, İsmail Hakkı Baltacıoğlu, Kadri Yörükoğlu, M. Fuad Köprülü, M. Şekip Tunç, Mustafa Nihat Özön, Nasuhi Baydar, Nurettin Artam, Nurullah Ataç, Sabahattin Eyüboğlu, Sabri Esat Siyavuşgil, Suut Kemal Yetkin, Vedat Nedim Tör, Yahya Kemal Beyatlı. (BCA, 490.01.1417.687.1-8.)

52 BCA, 490.01.1417.687.1-55.

53 BCA, 490.01.1417.687.1

54 BCA, 490.01.1417.687.1-8.

Dönemin ileri gelen aktörlerinden ve bilhassa *Ülkü* çevresinin etkin isimlerinden olan M. Fuad Köprülü'nün bu konudaki kanaatinin bireysel bir tercihten, edebî beğeniye dayalı bir karardan öte anlam taşıdığı öne sürülebilir. Nitekim Taha Toros'un aşağıda aktarılacak tanıklığı, o günlerde Halide Edib ismi etrafında oluşan gündeme dair önemli ipuçları sunar:

1958 yılında Refik Halit Karay'ın 70.ci yaş gününü kutlamaya karar vermiştik. ... Bu toplantıya kimlerin davet edilmesini kendisinden istedik. Bildirdiği isimler arasında, eski Maarif vekili Hasan Ali Yücel de vardı. ... Abdülhak Şinasi'yi uzun süre bekledik. Meğerse Şinasi Hisar lokantaya gelmiş, girişteki vestiyere paltosunu, şapkasını ve bastonunu vermiş, müşterileri yakından tanıyan vestiyerdeki görevliye sormuş:

— Arkadaşlar gelmeye başladılar mı? vestiyerdeki görevli:

— Biraz evvel Hasan Âli Bey geldi, demiş. Abdülhak Şinasi Bey bu cevap üzerine vestiyerden paltosunu, şapkasını, bastonunu alıp dışarı çıkmış!

Biz bu olayı lokantadan ayrılırken öğrendik. Ve buna bir anlam veremedik.

Ertesi gün üstadın evine gittim. ... Abdülhak Şinasi, –istemeye istemeye– konuya açıklık getirdi. Roman mükâfatı yarışması sırasında dönemin Maarif vekilliğini yapan Hasan Âli Yücel'in bazı jüri üyelerine telinde bulunarak (Sinekli Bakkal) a birinciliği sağladığı kanısındaydı. Halide Edip Hanımın uzun süre yurtdışında sıkıntılı yaşamı dolayısıyla, kendisine bir vefa borcu olarak 2500 Liralık mükâfatın verilmesinde etkili olduğu vehmindeydi. Ona göre jüri üyelerinden bazıları[nın] Türk Edebiyatına yeni bir hava ve renk getiren (Fahim Bey ve Biz) romanı üzerinde kulis yapmaları önlenmişti.⁵⁵

Hem Abdülhak Şinasi Hisar hem de Hasan Âli Yücel'le yakından tanıştığını belirten Taha Toros, *Fahim Bey ve Biz* yazarının alınganlık gösterdiğini, esasında Yücel'in herhangi bir müdahalesinin olmadığını iddia eder. Yıllar sonra konuyu kendisine aktardığı Yücel'in de Hisar'ın bu iddiasını kesin bir dille reddettiğini paylaşır. Diğer yandan, jüride yer alan İsmail Habip Sevük 1953'te "Büyük Roman Mükâfatının Hikâyesi" başlığıyla aktardığı tanıklıkta, bir grubun *Yaban* için açık kulis yaptığını kaydetmişti. "[F]ikir mübadelesi için koridorlara çıkıldığı vakit ne görelim? Jürinin Ankaradaki âzaları hep 'Yaban' için propaganda yapmıyorlar mı? Uğradığım hayal sukutunu tasavvur edebilirsiniz."⁵⁶ Nitekim oylamalarda *Sinekli Bakkal* ve *Yaban* arasında bir çekişme yaşanmış, birinci turun galibi *Yaban* olmasına rağmen sonuç ikinci turdaki nihai oylamada belli olmuştu. Yapılan kulisler ve ortaya konulan tercihlerin yanı sıra söz konusu iki romanın siyasal söylemleri arasındaki farklılık da hesaba katılınca, aslında CHP Roman Ödülü'ndeki çekişmenin sadece edebî beğenilerdeki farklılaşmadan kaynaklanmadığı, aynı zamanda siyasal bir çekişmeyi imlediği düşünülebilir. M. Fuad Köprülü, Hasan Âli Yücel ve Halide Edib isimlerinin bir tarafta zikredilmesi ile *Kadro* beşlisinden Yakup Kadri ve onun lehine kulis yapanların diğer tarafta zikredilmesi, Cumhuriyet'in kuruluş devresindeki birtakım yorum farklılaşmalarını da hatırlatacak türdendir. Ayrıca şu soru da sorulabilir: Eğer bu müsabaka 1930'larda gerçekleşseydi, sonuç aynı mı olurdu? Kuşkusuz bu, spekülatif bir sorudur, ancak bahsi geçen iki kanattan birinin 1930'larda, diğerinin de 1940'larda etkin

55 Taha Toros, "Roman Mükâfatı ve Abdülhak Şinasi Hisar'ın Alınganlığı". Marmara Üniversitesi Taha Toros Arşivi.

56 İsmail Habip Sevük, "Büyük Roman Mükâfatının Hikâyesi", *Aydabir*, No. 17 (Kasım 1953): 20.

olduğunu ileri sürmek mümkündür. Bu arada, İsmail Habip Sevük, 2.500 liralık para ödülünün o günün şartlarında çok yüksek bir meblağ olduğunu vurgular.

VI. İstihbarat Raporlarında Halide Edib ve Eşi Adnan

Adnan Adıvar ile uzun yıllar sürgün hayatı yaşayan Halide Edib, kimi zaman eşi ve Rauf Orbay⁵⁷ gibi dostları hakkında yürütülen takibat sebebiyle istihbarat birimlerinin radarına girmiş, ayrıca kendisi de çokça takip edilmiş ve hakkında raporlar düzenlenmişti. Fransa Millî Arşivlerinde yer alan bir istihbarat raporu, Adıvar çiftinin daha 1925'te yabancılar tarafından da gözlemlendiğini ortaya çıkarır. Söz konusu istihbarat raporu “Adnan Bey” başlığıyla dosyalanmış olup Fransızca kaleme alınmıştır.⁵⁸ Raporda Adnan Adıvar'ın çevresi, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Türkiye'deki mevcut siyasi manzara hakkında birtakım bilgi ve değerlendirmeler sunulur.⁵⁹ Adıvarlar Türkiye'den ayrıldıktan sonra bir müddet Fransa'da bulunmuş ve Adnan Bey Paris'te öğretim üyesi olarak çalışmıştı.⁶⁰ Kendisinin Fransa'ya geçme ihtimalinin söz konusu olması sebebiyle önceden Adnan Adıvar özelinde böyle bir istihbarî soruşturmanın yapıldığı düşünülebilir. Nitekim ilgili raporda çok sayıda isme değinilse de tekrar vurgulayacak olursak dosya esasen “Adnan Bey” başlığıyla etiketlenmişti.

a. Halide Edib Dünya İnançlar Kongresinde

Çiftin sürgün yıllarındaki faaliyetleri de Türk makamlarınca takip edilmişti. Arşiv belgelerinin gösterdiği üzere bu takibat, elçilikler aracılığıyla elde edilen bilgilerin Hariciye Vekâletinde toplanıp oradan Dâhiliye Vekâletine bağlı emniyet/istihbarat birimlerine, Başbakanlığa ve Cumhurbaşkanlığına aktarılması suretiyle gerçekleşmişti. Bahse konu bilgi akışı ve hazırlanan raporların asıl önemli tarafı ise Halide Edib'in ilişki ağını ve dünya kamuoyundaki etkinliğini/tanınırlığını bir miktar daha aydınlatacak veriler içermesidir. Mesela bu raporlardan bir tanesi onun 1936 Temmuz'unda Londra'da düzenlenen Dünya İnançlar Kongresine (World Congress of Faiths) konuşmacı olarak katılımı hakkındadır.⁶¹ Konuyu araştırdığımızda ise şöyle bir tablo karşımıza çıkar: Kongrenin mimarı olarak anılan Sir Francis Edward Younghusband (1863-1942) aslen Brintanya ordusuna mensup bir subaydı. İngilizler Tibet'i işgal edip (1903-1904) binlerce Tibetliyi katledderken oradaydı. Sonrasında ruhani girişimlerde bulunmuş, telepati gibi konulara da merak sarmıştı.⁶² Londra Türk Büyükelçiliğinden Halide Edib'in kongreye katılımı hakkında Ankara'ya gönderilen bilgi notlarından birinde Younghusband toplantının “promotör”ü olarak nitelenip onun bağlantılarından ve etkinliğinden bahsedilir: “Pek maruf olan ve bir çok dostları

57 Rauf Orbay hakkındaki istihbarî takip raporları için bk. BCA, 121.10.0.0.1 - 2/4/5; BCA, 121.10.0.0.2 – 12.

58 Kaynak(lar)ın kimliğine dair bilgiye ulaşılamadı.

59 Archives Nationales, Fon: Intérieur. Fichier central de la Sûreté nationale : dossiers individuels de AAC à ALK (fin XIXe siècle-1940). Cote : 19940432/44.

60 Ayrıntılar için bk. Çalışlar, *Halide Edib: Biyografisine Sığmayan Kadın*.

61 TDA, 534_37254-149542-5.

62 Younghusband'ın ayrıntılı portresi ve biyografisi için bk. Patrick French, *Younghusband: The Last Great Imperial Adventurer* (New York: Penguin – Vintage Books, 2016).

bulunan bu zatın şahsi prestiji bu kongralara bir çok zevatın iştirakini temin etmiştir.”⁶³ Doğal olarak Youngusband’ın Halide Edib’e niçin ve nasıl ulaştığı sorusu akla gelir. Bu noktada Amerikalı milyarder Charles R. Crane ismine değinmemiz gerekir. Filantrop olarak anılan Charles R. Crane ile Halide Edib arasındaki güçlü diyalog çok eskiye dayanıyordu.⁶⁴ Youngusband ve Halide Edib isimlerinin yan yana gelmesinde Crane’in aracılığı en güçlü ihtimaldir. Nitekim Richard M. Jaffe, Youngusband’ın Crane’in çevresinde yer aldığını kaydeder.⁶⁵ Devamında da yirminci yüzyıl Budizminin bilhassa Batıda etkili olan simalarından D. T. Suzuki ile Halide Edib’in 6 ve 9 Temmuz 1936 günlerinde halka açık düzenlenen konuşma dizisi kapsamında kürsüye çıkmalarının altını çizerek şunları kaydeder: “Suzuki aynı zamanda ortak tema olan ‘The Supreme Spiritual Ideal’ [Yüce Ruhani İdeal] konusunda halka açık bir konferans vermesi istenen altı katılımcıdan biriydi. Bu grupta Crane’den önemli ölçüde destek alan bir başka kişi, İslam hakkında konuşan Türk kadını Halide Edib de vardı.”⁶⁶ *God is My Adventure*’ın yazarı Polonyalı heykeltıraş Rom Landau, o dönem Oxford’da bulunan Sarvepalli Radhakrishnan ve Westminster Abbey’den Frank Russell Barry gibi önemli figürler de kongreye katılmıştı. Birçoğu Hıristiyan ya da Hıristiyanlık geçmişi olan ve sayıları toplamda altmışı geçen katılımcılar arasında İslam, Yahudilik, Hinduizm ve Budizm gibi farklı din ve inançları temsil eden başka simalar da vardı.⁶⁷

O dönemin gazetelerinde çokça gündem olan bu kongrenin amacı farklı inanç mensuplarını bir araya getirerek diyalog ortamı oluşturmaktı. Halide Edib’in kongreye katılımı da basında dikkat çekmişti. Mesela Avustralya’da yayımlanan *The Sydney Morning Herald*’ın 30 Nisan 1936 tarihli sayısında Halide Edib’e dair bir yazı çıkar ve burada onun kongreye katılacağı bildirilir.⁶⁸ Londra gazetesi *Evening Star*’ın 29 Haziran 1936 tarihli nüshasındaki kongre haberinde ise “Türklerin Jeanne d’Arc’ı Madam Halide Edib de orada olacak.”⁶⁹ denir. Londra Türk Büyükelçiliğinin bilgi notunda Halide Edib’in siyasi konulara hiç temas etmeden sadece İslam’la ilgili konuştuğu kaydedilir.⁷⁰

63 TDA, 534.37254.149542-5.

64 bk. Çalışlar, *Halide Edib: Biyografisine Sığmayan Kadın*.

65 Richard M. Jaffe, “D. T. Suzuki and the Two Cranes: American Philanthropy and Suzuki’s Global Agenda”, *D. T. Suzuki and the Modern Transformation of Buddhism* içinde, Ed. John Breen, Sueki Fumihiko and Yamada Shōji (Honolulu: University of Hawai’i Press, 2022), 138.

66 Jaffe, “D. T. Suzuki and the Two Cranes: American Philanthropy and Suzuki’s Global Agenda”, 139-140.

67 Moriya Tomoe, “D.T. Suzuki at the World Congress of Faiths in 1936: An Analysis of His Presentation at the Interfaith Conference.” *Journal of Religion in Japan* 10, No. 2/3 (2021): 136.

68 Rosita Forbes, “Young Turkish Woman”, *The Sydney Morning Herald*, 30 Nisan, 1936, 22.

69 Anonim, “Men and Women of All Faiths To Hold A Congress in London”, *Evening Star*, 29 Haziran, 1936, 21.

70 Farklı elçiliklerden gelen bilgilerin derlenmesi yoluyla hazırlanan ve emniyet/istihbarat birimlerinde Cumhurbaşkanlığına iletilen bir raporda aşağıdaki ifadelere yer verilir. Belgenin imlâsını koruyarak aktarıyorum: “Muhtelif edyan mensuplarını birleştirmek ve birbirine yaklaştırmak maksadını takip eden edyan kongresinin Londrada “Üniversite College”de bu ay içinde toplandığı, ... Bu kongreye Halide Edibin de resmî surette iştirak edeceği gazetelerde görülmesi üzerine mumaileyhanın oradaki faaliyeti ve vereceği konferanslar hakkında Londra Büyük Elçiliğimizden istenen malûmata cevaben adı geçen B.Elçilikten alınan yazıda: Halide Edibin nutkunu dinlemek için Büyük Elçilik tercümanlarından birinin kongreye gönderildiği ve bu tercümanın ifadesine göre Halide Edibin İngilizce verdiği nutkunda Türkiye’ye ve siyasi vaziyete temas etmediği ve yalnız İslâm dini hakkında mütalealar yürütmekle iktifa ettiği ... bildirilmiştir.” (TCCA, EBİS Sıra No: 01011245. Ek No: 1 Belge Kayıt No: 594310).

Bu arada, Halide Edib isminin o dönemki tanınırlığını yansıtması ve daha önemlisi belirli bir türdeki *tanınma biçimini* örneklemesi bakımından bir ayrıntıya daha değinmek faydalı olacak. Onun Temmuz ayında Londra'daki kongrede konuşma yapacağına dair ilk malumat ilginçtir ki 25 Nisan 1936 tarihli bilgi notuyla Belgrad Türk Büyükelçiliğinden gelmişti. Ankara'daki makamlar da bu bilgi notu üzerine Londra Büyükelçiliğinden konunun takip edilmesini istemişti.⁷¹ Belgrad Büyükelçiliğinden gelen notta, *Vreme* adlı gazetenin 18 Nisan 1936 tarihli sayısında Halide Edib'den bahseden bir yazı aracılığıyla konudan haberdar olduğu bildirilmiş, ilgili yazının Fransızca tercümesi gönderilmişti. Tercüme haberi Türkçeye aktaracak olursak ilk cümle şöyledir: “Bu senenin Temmuz ayında Londra’da düzenlenecek olan evrensel kongreye Türkiye’den çok ilgi çekici bir kişi resmî misyonla katılacak: Bir kadın, Halide Edib, kendi ülkesinin ilk feministi.”⁷² Halide Edib’in o yıllarda resmî bir misyonla kongreye katılması mümkün değildir, zira görüldüğü üzere istihbarî takibe uğramaktadır, resmî makamlar nezdinde pek makbul biri değildir. Muhtemelen muhabir ya da editör, 1925 sonrası süreçten habersiz biçimde eski bilgiler üzerinden spekülasyon yapıyordu. Yazının sonunda Halide Edib’in kongrede Avrupa Devletler Birliği [États Unis d’Europe] hakkında konuşma yapacağı söylenir: “Halide Edib politik meselelerle ilgilenmekte ve milletleri uzlaştırmak için aktif biçimde çalışmaktadır. Londra’da Avrupa Devletler Birliği üzerine bir konferans verecek.”⁷³ Halide Edib’in bu konuda konferans vermesinin planlandığı bilgisi başka herhangi bir kaynakta geçmez. Gerçekleşen konuşma da öyle olmamıştı.⁷⁴

b. Oryantalist Muhayyilenin Halide Edib’i

Vreme'de Halide Edib'in tanıtıldığı kısımlar bilhassa üzerinde durulmaya değer. Genel itibariyle, hakkında sansasyon uyandırmaya yönelik ifadeler kullanılır. Başlık şöyledir: “Eski Bir Harem Kadını Avrupa Devletler Birliği İçin Propaganda Yapıyor”. Onu tanıtmaya ayrılmış uzun satırlar da şu şekilde başlar: “Bu kadının hayatı son derece romantiktir.”⁷⁵ Görünürde büyük bir övgü söz konusu gibidir ancak onun yazarlığı hakkında, edebî kimliği hakkında en ufak bir değini yoktur. Vurgu noktaları ise oryantalist muhayyileyi gıcıklayacak cinstendir: Başlıktan itibaren toplam üç defa harem kelimesi kullanılır. İlk önce, “kutsal” bir aileden geldiği, dede tarafından soyunun Hz. Muhammed’in türbedarına dayandığı, babasının da Sultan Abdülhamid’in kâtibi olduğu söylenir. Ardından, onun haremde yetişmesine rağmen çocukluğundan itibaren bu tiranlığa isyan ettiği, savaştan sonra devrim patlak verince asker kılığında haremde ayrılmayı başardığı, Mustafa Kemal Atatürk’ün kendisine Doğunun Saint

71 TDA, 534.37254.149542-6.

72 TDA, 534.37254.149542-7.

73 TDA, 534.37254.149542-7.

74 Bu tutarsızlıklar bir taraftan da acaba aynı ay içerisinde başka bir kongre daha mı planlanıyordu sorusunu akla getirebilir, zira *Vreme* haberinde sadece “evrensel kongre” ibaresi geçmekte, doğrudan World Congress of Faiths başlığı zikredilmemekte. Fakat eğer böyle bir şey söz konusu olsaydı muhtemelen bu da Londra Türk Büyükelçiliği tarafından raporlanırdı veya en azından basına yansırı.

75 TDA, 534.37254.149542-7.

Jeanne'ı [d' Arc] unvanı verdiği zikredilir.⁷⁶ Öncelikle, malumattaki eksiklik hemen hissedilir. Bu satırları okuyan birinin mesela Halide Edib'in Amerikan kolejinde okumuş, modern eğitim almış bir kalem olduğunu, Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele yıllarından önce de aktif bir figür olarak gerek yurtiçi gerek yurtdışında edebî ve entelektüel kamuda yer aldığını tahayyül etmesi mümkün değildir. Oysa yazıya göre Millî Mücadele yıllarına dek haremde zincirli gibidir. Ayrıca görüldüğü üzere kelimelerle çizilen portrenin etrafı oryantalist hâleyle çevrenip bir modern azize figürü canlandırılır. Bütün biyografisi basit bir “haremden çıkış” hikâyesine indirgenir. Bu portreyi dikkate alan birinin Halide Edib'in edebiyatla yakından uzaktan herhangi bir ilgisinin olup olmadığını kestirmesi mümkün değildir. Bütün malumat kıtlığına rağmen böylesi kesin yargılar içeren bir metnin yazılması başlı başına bir hadisedir. Malumatsızlık, oryantalist öznenin cüretkâr yorumlarına mâni değildir. Zaten bu söylemde bilgiden ziyade tahayyül belirleyicidir.

18 Nisan 1936 tarihli bu yazıdan sonra İsveç gazetesi *Aftonbladet* sayfalarında çıkan kongre haberinin başlığında da “harem kadını” (*haremsdamen*) ifadesi kullanılır. Harem kadınlığından onbaşılığa uzanan bir “hikâye” anlatılır.⁷⁷ İçerik de *Vreme*'dekiyle benzerdir. Bir Müslüman entelektüel olarak farklı inanç mensuplarının bir araya geleceği uluslararası bir platformda İslam adına söz söylemeye hazırlanan Halide Edib, o sırada oryantalist muhayyilede bu şekilde canlandırılıyordu.

c. Halide Edib Süleymaniye'de

Makalenin başında zikredilen resmî kurum arşivlerindeki yazışmalara genel olarak baktığımızda Halide Edib'in yurt dışında bulunduğu süre boyunca hakkında yürütülen takibatın büyük ölçüde açık kaynaklardaki verilere dayandığı görülür.⁷⁸ Raporlar genel itibariyle Halide Edib hakkında çıkan haberlerin ya da kendisinin kaleme aldığı yazıların derlenmesinden hareketle hazırlanır. Yukarıdaki örnekte görüldüğü üzere konferansları yakından takip edilmişti. Bu bağlamda Hindistan'daki konferansları hakkında alınan duyumlar da raporlanmıştı. Cumhurbaşkanlığına sunulan raporda, alınan duyumlar; “Halide Edib'in Hindistan'da verdiği konferansların devrimimizden yana olduğu Halep Konsolosluğumuzun derlediği duyuklara dayanılarak Hariciye Bakanlığından bildirilmiştir.”⁷⁹ şeklinde tek cümleyle özetlenir. Dolayısıyla ilgili dosyalardaki bilgilerin büyük kısmı bugün için çoğunlukla açık kaynaklardan da erişilebilecek niteliktedir. Ancak Halide Edib 1935 yazında birkaç haftalığına İstanbul'a geldiğinde kendisini gözetleyen hafiyelerin en üst düzey makamlara raporladığı malumat mevcut kaynaklarda ayrıntılarıyla yer almaz. Bu bakımdan son olarak söz konusu istihbarat raporlarına değineceğim.

Halide Edib'in kız kardeşi Mahmure'nin misafiri olarak İstanbul'da kaldığı süre boyunca kimlerle görüşüp nerelere gittiği kaydedilen takip raporlarından biri, “Bunun ziyaretine gelenlerin

76 TDA, 534.37254.149542-7

77 Anonim. “Haremsdamen Korpral”, *Aftonbladet*, 23 Mayıs, 1936.

78 Muhabirler aracılığıyla da tabikat yapılmıştı. Bk. Çalışlar, *Halide Edib: Biyografisine Sığmayan Kadın*.

79 TCCA, EBİS Sıra No: 01011204, Ek No: 1, Belge Kayıt No: 603127.

çokluğunu kadınlar teşkil etmektedir.”⁸⁰ cümlesiyle başlar. Aynı minvaldeki diğer raporda, “Rauf’un [Orbay] yeğeni ile birlikte ziyaretine gittikleri, bundan başka Saylav [Ş]air Mehmed Emin, İstanbul saylavı general Rafet, adı öğrenilemeyen kadın saylavlarından birinin de birer defa gelip gittikleri, Haydarpaşa lisesi Md. Saffet [Şav], Dr. Server [Kâmil Tokgöz], manifatura tüccarı Burhanettin adındaki kişilerin de gelip gittikleri tesbit edilmiştir.”⁸¹ denir. Her iki rapora göre Halide Edib sadece birkaç defa dışarı çıkıp bazı ziyaretler gerçekleştirmiştir. Yeğeni Mehmet Baha Pars, Doktor Server Kâmil Tokgöz ve daha önceleri Mübadele Komisyonunda müşavirlik yaptığı belirtilen Fuat isminde bir Dışişleri memuru, Halide Edib’in kapılarını çalıp evlerine misafir olduğu kimselerdir. Dışarıda geçirdiği vaktine dair bir başka kayıt da şöyledir: “Geçen 26 [Ağustos] Pazartesi günü kızkardeşi Mahmure ile birlikte Süleymaniye camiine gidip namaz kıldığı da tesbit edilmiştir.”⁸² İstanbul’da bulunduğu müddetçe gözetimin sürdürüleceği not düşülen raporlarda, ayrıca Fransa’ya hareket edeceği vakit, “gümrük muayenesi şeklinde üst ve eşyalarında arama yaptırılaca[ğı]”⁸³ vurgulanır. Nitekim öyle de oldu. Gümrükteki aramanın sonucu olarak hazırlanan raporda şu ifadelere yer verilir: “Gümrük muayenesi şeklinde üzerinde ve eşyasında yapılan aramada muzır bir şey çıkmamıştır. Ancak Doktor Ferit Cansever tarafından Doktor Adnan’a [Adıvar] yazılmış bir mektubun bulunduğu görülerek pulsuz olduğu için alınmış ve mektubun aslı Halide Edib’in evine teslim edilerek bir sureti iliştilerle takdim kılınmıştır.”⁸⁴ Bir kopyası alınarak rapora eklenen mektuba göre Hasan Ferit Cansever, Adnan Adıvar’ın “ilim ve din münasebeti” hakkında bir eser hazırladığını Halide Edib’den duymuş, bunun üzerine söz konusu çalışmasında kendisine yararlı olacağını düşünerek Erzurumlu İbrahim Hakkı’nın *Marifetnâme*’sini Halide Edib aracılığıyla göndermiştir. Mektubun içeriği sadece bu hususla alakalıdır. Hasan Ferit Cansever’e göre *Marifetnâme*’de “ilim ve din [münasebeti] hakkında o zamanki telkinlerin mücmel bir hülasasını bulmak kabildir.”⁸⁵ Eseri bu sebeple “hocam” diye hitap ettiği Adnan Adıvar’a göndermiştir.

VII. Genel Değerlendirme ve Sonuç

Çalışmanın buraya kadarki kısmında somutlaşan tablonun ayrıntıları (yayın piyasasının aktörleri, eserlerin dolaşım mekanizması, edebiyat ödülleri, sosyal ve siyasal kabul, sosyal ilişki ağları, telif hakları) bizi edebiyat sosyolojisi açısından bir tartışmaya davet eder.⁸⁶

Bu bağlamda öncelikle yaratma–üretim ikiliğine değinebiliriz: Edebî eser nedir? Romantik

80 TCCA, EBİS Sıra No: 01011204, Ek No: 1, Belge Kayıt No: 603127.

81 TCCA, EBİS Sıra No: 01011204, Ek No: 2, Belge Kayıt No: 592503.

82 TCCA, EBİS Sıra No: 01011204, Ek No: 1, Belge Kayıt No: 603127; TCCA, EBİS Sıra No: 01011204, Ek No: 2, Belge Kayıt No: 592503.

83 TCCA, EBİS Sıra No: 01011204, Ek No: 1, Belge Kayıt No: 603127.

84 TCCA, EBİS Sıra No: 01011204, Ek No: 3, Belge Kayıt No: 592505.

85 TCCA, EBİS Sıra No: 01011204, Ek No: 3, Belge Kayıt No: 592505.

86 Gisèle Sapiro’nun derli toplu biçimde özetlediği üzere söz konusu olguların (yayın piyasası, eserlerin dolaşım mekanizması, edebiyat ödülleri, kabul sosyolojisi, sosyal ilişki ağları, telif hakları vb.) her birinin edebiyat sosyolojisi bağlamında müstakil bir yeri vardır. bk. Gisèle Sapiro, *Edebiyat Sosyolojisi*, çev. Ertuğrul Cenk Gürcan (Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2019).

yaklaşımın tahkim ettiği “deha” söylemi uyarınca yaratıcı yazarın eşsiz yaratma kabiliyetinin neticesi midir, yoksa bir imalat sürecinin sonucunda piyasaya çıkan ve tıpkı diğer metalar gibi dolaşıma girip tüketilen bir ürün müdür? Bu bağlamda, yazar da bir “yaratıcı” mıdır yoksa “üretici” midir? Sorulara verilecek cevap elbette metne, yazarın biyografisine, yazarın edebî kişiliğine nasıl yaklaşılacağını da belirler. Aynı zamanda, dünya görüşü itibarıyla derin bir ayrışmaya da işaret eder: Mesela edebî faaliyeti bir üretim süreci olarak değerlendiren Pierre Macherey, “Yazarın ya da sanatçının bir yaratıcı olduğunu söylemek, hümanist bir ideolojiye tâbi olmaktır.” dedikten sonra bunun da esasında bir totoloji etrafında dönüp dolaşmaktan başka bir anlama gelmediğini öne sürer.⁸⁷

Söz konusu kökensel ayrışmaya dair ayrıntılı bir tartışma yürütüp hüküm vermek bu çalışmanın gündemi değil. Ancak üretim sürecini analiz etmek ya da üretim mekanizmasının edebî alandaki işlevine vurgu yapmak için bu kutuplaşmada bir pozisyon almak zorunda da değiliz. Nitekim bu inceleme boyunca önümüze çıkan veriler, başlı başına bir üretim sürecini işaretler. Dolayısıyla burada ortaya çıkan fotoğraftan hareketle, Pierre Bourdieu’nün kavram setini⁸⁸ kullanarak şunu rahatlıkla söyleyebiliriz ki edebî alanda yakalanan başarı sermaye yönetimi, sosyal ilişki ağları ve *habitus*’la doğrudan ilişkilidir.

Tabii hemen belirtmek gerekir ki bu incelemeye esas teşkil eden vaka, ulusal çerçeveye sınırlı değildir. Dünya edebiyat kamusunun yapısına ve dinamiklerine dairdir. Bu sebeple edebiyat sosyolojisinin kavramsal çerçevelerini genişletmeye ve zenginleştirmeye de elverişlidir. Halide Edib olayı, kültürel sermayenin kapsamı ve tasarruf biçimi açısından kanaatimce özgül bir örneklik teşkil eder: Tekrar değinecek olursak; Halide Edib, Sir Stanley Unwin’e yazdığı mektupta “Türkiye’de yayımlanan son romanımın İngilizce versiyonunu hazırlıyorum. Günümüz Türkiye’si’ni ele aldığı için İngiliz kamuoyunun daha çok ilgisini çekebilir.” diyordu. *Döner Ayna* özelinde yazdığı mektupta da romanın içeriğini “şimdiki hayatımızın nesnel” dokümantasyonu olarak takdim ediyordu. Görüldüğü üzere Halide Edib, yayıncısını ikna etmek üzere, romanını *yaratıcı* bir iddiayla değil, satış ihtimali yüksek bir *ürün* olarak, *nesnel* bir meta olarak tanıtır. Ancak kültürel sermaye açısından asıl dikkat çekmek istediğim husus bu değil. Yazar, bir üretici olarak, aracıyı/yayıncıyı ikna etmek üzere izlediği stratejide kendi yerelliğini, kültürel kimliğini bir avantaj unsuruna dönüştürüp kültürel sermayeye dâhil etmektedir. Çünkü bu noktada kendisini rakip üreticilerden ayıracak vasfı, kültürel kimliğidir. Eğer farz edildiği gibi İngiliz kamuoyunda Türklere dair bir ilgi varsa, elbette piyasadaki bu talebe cevap verme bağlamında alandaki diğer rakip oyunculara karşı oldukça avantajlıdır, çünkü o dünyanın bizzat içinden konuşma imkânı vardır. Bu durum da onu biricik kılar.

87 Pierre Macherey, *Edebi Üretim Teorisi*, çev. Işık Ergüden (İstanbul: İletişim Yayınları, 2019) 93.

88 Bourdieu’nün sanat ve edebiyat sosyolojisi ve bu bağlamda makalede yararlanılan alan, *habitus*, oyun, sosyal sermaye, kültürel sermaye gibi kavramlar için bk. Pierre Bourdieu, *Sanatın Kuralları: Yazınsal Alanın Oluşumu ve Yapısı*, çev. Necmettin Kamil Sevil (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1999); Pierre Bourdieu ve Loïc Wacquant, *Düşünsel Bir Antropoloji İçin Cevaplar*, çev. Nazlı Ökten (İstanbul: İletişim Yayınları, 2014); David Swartz, *Kültür ve İktidar: Pierre Bourdieu’nün Sosyolojisi*, çev. Elçin Gen (İstanbul: İletişim Yayınları, 2011).

Ulusal planda bakıldığında kültürel kimlik bir anlam ifade etmediği için kültürel sermayeye dâhil edilmeyebilir, çünkü ayırıcı bir vasıf değildir. Rakip oyunculara karşı üstünlük ya da avantaj sağlamaz. Ancak uluslararası planda aniden kültürel sermayeye dönüşebilmektedir. Edebiyat arenasındaki *oyun*, böylece, farklı koşullarda farklı yatınlıklar doğrultusunda yeniden kurulabilir. Halide Edib'in, *The Clown and His Daughter*'ın sinemaya uyarlanması konusunda söyledikleri de aynı bağlama dâhil edilebilir. Yine ulus-ötesi bir mecra (ABD film endüstrisi) söz konusudur. İkna için başvuru başlıca argüman Türkiye'ye/Türlere dair ilgiye binaen kültürel köken itibariyle sahip olunan avantajdır.

Diğer yandan, onun, akrabaları arasından sıyrılıp öne çıkarak ulusal sınırların ötesine adım atmasında da hem kültürel sermayesi hem sosyal sermayesi belirleyici olmuştur. Her şeyden evvel Halide Edib'i bu mecraya taşıyan ve sürgün yıllarında dahi aktif bir kişilik olarak kamusal mekânlarda boy göstermesini sağlayan, İngilizce donanımı ve İngiliz kültürüne hâkimiyetidir. Ayrıca eserlerinin İngilizcede görünmesi için bir mütercime ihtiyacı yoktu. *The Clown and His Daughter*'ın kısa sürede çok sayıda Avrupa diline tercüme edilmesi de İngilizce yazılması ve Londra'da etkili bir yayınevinden basılması sayesinde. Nitekim yayıncı, telif hakları sahibi olarak, romanın diğer dillere tercümesinden gelir elde ediyordu. Bu husus da onu pazarlamaya sevk eden sâiklerden biriydi.

Halide Edib'i İngiliz kültürüyle yetiştirecek bir mürebbiyesinin olması ve babasının bu konudaki ısrarı, daha çocukluğundan itibaren bir birikimin oluşmasını sağlamıştı.⁸⁹ Babasının yüksek rütbeye sahip bir memur olması da listeye eklenmesi gereken maddeler arasında. Netice itibariyle Amerikan kolejinde aldığı eğitim kültürel sermayesini doruk noktasına taşıdı. Aynı şekilde burada edindiği çevre ve ilişkiler ağı onu sosyal sermaye açısından bir adım öne çıkarır. Mesela Charles R. Crane bağlantısı buralara dayanır.⁹⁰ Diğer yandan, Halide Edib'in ilk İngiltere seyahatinin kapısını açan da Amerikan kolejinde aldığı eğitim olmuştu ve Bertrand Russell'la bu ziyaretinde tanışmıştı. Bertrand Russell ve Stanley Unwin ilişkisinde de hesaba katarsak Halide Edib'in *The Clown and His Daughter*'ı yayımlayacağı zaman Allen & Unwin yayınevine Russell kanalıyla başvurmuş olma ihtimali de akla gelir.⁹¹ Aslına bakarsak Halide Edib örneğinde, bilhassa Amerikan kolejinden edindiği sermaye bağlamında, sosyal sermaye ve kültürel sermaye arasındaki ayrımlar da bir nokta itibariyle silikleşir. Sosyal sermaye ve kültürel sermaye iç içe geçer. Sermaye birikiminin ve ilişki ağlarının merkez düğüm (*node*) noktası, Amerikan kolejidir. Öte yandan, Nagihan Haliloğlu'nun, Halide Edib'in metinlerini ve yazarlık tecrübesini *Hospitality and Authoring*'de ortaya konulan ev sahibi, misafir, işgalci izlekleri etrafında yorumladığı çalışmasında belirttiği üzere o, İngiliz dilini zamanla kendine

89 İnci Enginün, *Halide Edib'in Eserlerin Doğu ve Batı Meselesi* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1978) 20.

90 Çalışlar, *Halide Edib: Biyografisine Sığmayan Kadın*.

91 Sir Wyndham Deedes ve Stanley Unwin de bağlantılıydı, ancak Halide Edib'in Stanley Unwin'e verdiği kitap gönderim listesinde Wyndham Deedes ile kişisel tanışıklığının olduğunu belirtme gereği duyması, onun Unwin'le Halide Edib'i buluşturan isim olması ihtimalini zayıflatır. Eğer öyle olsaydı Halide Edib bu açıklamayı yapmaya gerek duymazdı.

ev edinmiş, bu dilde okurlara ev sahipliği yapmıştı. *Hospitality and Authoring* yazarları, kitabı mekân/yurt, yazarı ev sahibi, okuru da misafir olarak konumlandırır.⁹² Üretim süreci açısından bakacak olursak da İngilizce, Halide Edib için başlı başına bir kültürel sermayeye dönüşür. World Congress of Faiths örneğinde görüldüğü üzere bahse konu sermaye birikimi sadece yazarlık tecrübesinde değil, İslam adına dünyaya söz söyleyen bir Müslüman entelektüel olarak uluslararası mecralarda kendini ifade edebilmesinde de etkili olmuştur. Londra'daki Allen & Unwin yayınevi ise bu bağlamda Halide Edib'e hem "ev sahipliği" yapmış mekânlardan biriydi hem de kendi misafirlerini (okurlarını) ağırlama fırsatı edindiği bir mekândı. Ayrıca, onun Avrupa edebiyat kamusuyla irtibat noktası olmuştur: Allen & Unwin'le yazışmalarına baktığımızda, sadece İngiltere değil, genel olarak Avrupa basınında hakkında çıkan değerlendirmeleri önemli ölçüde yayınevi vasıtasıyla takip ettiğini görürüz.

Yaratma-üretim ikiliği bir kenara, yayın piyasasındaki ilişki düzeninin nasıl değerlendirileceği de ayrı bir meseledir. Leo Löwenthal'in işaret ettiği gibi "öznel ve nesnel boyutları keşiştiren, modern kitap ve dergi üretimi koşulları altında yazarın hâlâ bağımsız bir girişimci mi yoksa yayıncısının ve reklamcısının bir çalışanı mı olduğu"⁹³ tartışmalıdır. Bu incelemedeki örnekler, meselenin aslında daha da karmaşık olduğunu gösterir. Halide Edib'in ABD menşeli Bergh & Winner'la irtibat kurması olayında Allen & Unwin'den gelen "nazik" hatırlatma, yayınevine sunduğu roman teklifleri (*Döner Ayna* ve *Âkile Hanım Sokağı*) reddedilirken lektörün romanların satış potansiyelinin düşüklüğünü de hesaba katması, artan baskı maliyetlerinin öne sürülmesi, son kertede bir hiyerarşiyi açığa çıkarır. Karşımızda *kâr odaklı* işleyen bir karar mekanizması mevcuttur. Diğer yandan Halide Edib'in *Masks or Souls?*'un baskı masrafları için gerekli finansmanı şahsi kesesinden karşılaması, Türkiye'de dağıtımı bizzat üstlenmesi, ilk bakışta bir girişimcilik örneği olarak değerlendirilebilir. Ancak onun Stanley Unwin'e yazdığı mektupta ifade ettiği gibi satış konusunda bir beklentisi yoktur. Asıl beklentisi, *Maske ve Ruh*'un İngilizce edisyonu sayesinde tanınıp bu vesileyle diğer dünya dillerine tercümesidir, ki *The Clown and His Daughter*'a tanınırlık bahşeden ve onun başka dillere hızlıca tercüme edilmesini sağlayan İngilizce edisyon olmuştur. Yani esas mesele tanınma çabasıdır, ulus-ötesi mecralardaki edebî sermaye birikiminin güçlendirilmesidir.

Makaledeki veriler aynı zamanda yayın piyasasındaki araçların belirleyici etkisini de ortaya çıkarır. Romanları inceleyen iki ayrı lektörün tutum ve beğeni farklılıklarının kararlara yansması bu noktada üzerinde durulmaya değer. *Döner Ayna* ve *Âkile Hanım Sokağı* için rapor düzenleyen lektör Malcolm E. Barnes, anlaşıldığı kadarıyla yayın piyasasından bir profesyoneldir. *Sonsuz Panayır*'ın lektörü Sir Wyndham Deedes ise asker kökenli, diplomatik bir kişiliktir. Barnes, yerleşikleşmiş edebî beğenileri baz alarak satış potansiyelini hesaplar. Deedes ise *Sonsuz Panayır*'daki manzaranın "tipik" olmadığına, Türkiye'yi tam olarak yansıtmadığına, bir azınlığın hikâyesi olduğuna dikkat çeker. Deedes anlatıya neredeyse bir diplomat gözüyle bakar.

92 Nagihan Haliloğlu, "Halide Edib Hampstead'de: İngilizlerin İşgalci ve Ev Sahibi Olarak Temsili". *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* 59, no. 1 (2019): 67-88.

93 Leo Löwenthal, *Edebiyat, Popüler Kültür ve Toplum*, çev. Beybin Kejanlıoğlu (İstanbul: Metis Yayınları, 2017) 211.

Bütün iletişim ve yayın süreçleri dikkate alındığında, şirket işleyişi içerisinde Sir Stanley Unwin'in de profesyonel sınırlar dâhilinde hareket etmeye özen gösterdiği izlenimi uyanır. İsveçli mütercim Lennart Westlinder'in çabası da edebî kamuda araçların, yayıncılık sektöründeki profesyonellerin; yazarların başarılı olma ve tanınma süreçlerindeki etkisini örnekler. Burada mütercim, en az yayınevi lektörleri kadar etkilidir. İster olumlu yönde ister olumsuz yönde olsun, yayıncılık piyasasındaki profesyonellerin etki potansiyellerini açığa çıkarması bakımından Halide Edib vakası oldukça özgündür.

Edebî alandaki rekabetin en açık şekilde gözlemlendiği mecralardan biri kuşkusuz edebiyat ödülleridir. Zira toplumsal sistem içerisinde ödül jürileri birer onay makamı olarak işlev görür. CHP Sanat Mükâfatı kapsamında düzenlenen ve *Sinekli Bakkal*'ın taltif edilmesiyle sonuçlanan roman ödülünün öncesinde ve sonrasında vuku bulduğu aktarılan hadiseler ise, bu mecrada sadece edebî beğenilerin rekabet etmediğini hissettirir. Hem Abdülhak Şinasi Hisar'ın hem İsmail Habib Sevük'ün rivayetleri birbirini teyit eder. Her iki isim de birtakım kulislerin, propagandaların yapıldığını nakleder. Rakip konumlarda yer almış (Sevük, Halide Edib'e oy vermişti) iki ismin beyanlarının örtüşmesi, rivayetin doğruluğunu teyit eden bir göstergedir. Sosyal ilişki ağlarının ve başka tercihlerin etkili olduğu açıkça hissedilen ödül organizasyonu, başarının toplumsal belirlenimi noktasında edebiyat sosyolojisi açısından müstakil bir örneklik teşkil eder. Ayrıca, uzun yıllar boyunca istihbarî takibata uğramış bir yazarın yine iktidar tarafından düzenlenen bir organizasyonda ödüllendirilmesi, sadece edebî onay değil aynı zamanda siyasal kabule de işaret eder. Bu da edebiyat ödüllerinin edebî onayın ötesinde işlevler üstlendiği ânlardan biridir.

Eldeki verilerden hareketle yukarıda sunulan yorum çerçevesi, Halide Edib'in bilhassa ulus-ötesi mecralarda eriştiği kayda değer başarının, tanınırlığın tamamıyla sermaye birikimi ve yönetimindeki ustalığa indirgenebileceği anlamına da gelmez elbette. Başta da işaret edildiği üzere onun mücadelecî tavrı, her alanda olduğu gibi edebî alanda da kendini gösterir ve bu gibi etkenler de başarının bireysel belirleyicileri arasındadır. Zaten başarıyı sadece toplumsal belirleyicilerle açıklamak ya da diğer etkenleri görmezden gelmek, bizi son kertede sosyolojizmden başka bir noktaya ulaştırmaz. Makalenin değerlendirme kısmında başarının toplumsal belirleyicilerinin öne çıkması, işlenen ampirik malzemenin doğasından kaynaklanır, bir indirgeme çabası olarak anlaşılmalıdır: Buradaki sosyolojik analiz, edebiyat arenasındaki *oyunun* adı konmamış kurallarının; teamüllerin, piyasa şartlarının oyunun sonucuna ve *habitus*'un teşekkülüne etkisini somutlaştırmayı amaçlar sadece. Aslına bakarsak bu perspektif, edebî faaliyeti bir üretim olarak değerlendirmek, üretim şartlarındaki eşitsizliklerin neticelerini de daha nesnel biçimde ortaya dökmeye, anlamlandırabilmeye kapı aralar. Nitekim Halide Edib, her ne kadar kendi kültürel ikliminde avantajlı bir konuma sahip olsa da ulus-ötesi edebî alanda dezavantajlıdır. Mesela bir kadın olarak kendini inşa edip modern dünyanın içinde ve modernitenin ürettiği söylem biçimlerini –söz gelimi roman biçimi– kullanarak dünyaya söz söylemeye çalışsa da oryantalist muhayyile onu mütemadiyen hareme zincirler. Kişiliğinin

böyle bir hâle ile kuşatılması, elbette edebî eserlerinin alımlanma biçimlerini de etkileyecektir. Zira yazarın, edebî kişiliğin etrafında oluşturulan bu hâlenin izdüşümü, görünmez bir ambalaj olarak ürünü/eseri de kaplayacaktır. Söz konusu şartlarda eşit rekabet zaten mümkün olamaz. Bu da bizi ayrıca üretimden tüketime götürür, tüketim süreçleri üzerine düşünmeye, ambalajlama ve etiketleme stratejilerini düşünmeye sevk eder.

Bütün bu rekabetlerin, üretim süreçlerinin, piyasa dinamiklerinin ötesinde genel itibariyle son bir değerlendirme yapacak olursak şunu belirtmek isterim ki bu makalede ortaya çıkan biyografik veriler Halide Edib'in dünyaya dönük kişiliği ve ufkuna dair bilgilerimizi, kanaatlerimizi daha da pekiştirir. Nitekim o, kimi zaman kadın, kimi zaman yazar, kimi zaman bir Müslüman Türk entelektüel kimliğiyle ve bazen de bu kimliklerin birkaçını yahut hepsini birden kuşanıp dünyaya yol almak için çabalamıştı. Sadece bu sınırlı incelemede geçen ülke ve şehir isimlerini, temas noktalarını, aktarma merkezlerini dünya haritası üzerinde işaretlese bile bir ucu ABD'ye bir ucu Hindistan'a uzanan, dolayısıyla dünyayı tam anlamıyla kuşatan bir seyir hattı elde ederiz.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Teşekkür: Bu makalenin hazırlık sürecindeki destekleri dolayısıyla Andy Boyns, Prof. Dr. Hayati Develi, Hikmet İlhan, Sevim Güldürmez, Şeyda Sevide Tunçbilek ve Doç. Dr. Zeynep Kevser Şerefoglu-Danış'a teşekkür ederim.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support

Acknowledgements: I am grateful to Andy Boyns, Prof. Dr. Hayati Develi, Hikmet İlhan, Sevim Güldürmez, Şeyda Sevide Tunçbilek, and Assoc. Dr. Zeynep Kevser Şerefoglu-Danış for their help in the preparation of this article.

Kaynaklar/References

A. Arşiv Belgeleri: Allen & Unwin; Archives Nationales; BCA; TCCA; TDA.

Archives Nationales (France). Fon: Intérieur. Fichier central de la Sûreté nationale : dossiers individuels de AAC à ALK (fin XIXe siècle-1940). Cote : 19940432/44.

Halide Edib Adıvar Özel Dermesi. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi. Demirbaş Numaraları: H.E.A. 477; H.E.A. 478.

Records of George Allen & Unwin Ltd.: University of Reading Special Collections. Fon: AU1884-1983, Dosya: AURR 21/3/45.

Records of George Allen & Unwin Ltd.: University of Reading Special Collections. Fon: AU1884-1983, Dosya: AUC 590/2.

Records of George Allen & Unwin Ltd.: University of Reading Special Collections. Fon: AU1884-1983, Dosya: AUC 632/1.

- Records of George Allen & Unwin Ltd.: University of Reading Special Collections. Fon: AU1884-1983, Dosya: AUC 544/4.
- Records of George Allen & Unwin Ltd.: University of Reading Special Collections. Fon: AU1884-1983, Dosya: AUC 346/5.
- Records of George Allen & Unwin Ltd.: University of Reading Special Collections. Fon: AU1884-1983, Dosya: AURR 16/7/20.
- Records of George Allen & Unwin Ltd.: University of Reading Special Collections. Fon: AU1884-1983, Dosya: AUC 399/6.
- Records of George Allen & Unwin Ltd.: University of Reading Special Collections. Fon: AU1884-1983, Dosya: AURR 3/3/59.
- Records of George Allen & Unwin Ltd.: University of Reading Special Collections. Fon: AU1884-1983, Dosya: AURR 17/2/55.
- Records of George Allen & Unwin Ltd.: University of Reading Special Collections. Fon: AU1884-1983, Dosya: AUC 448/3.
- Records of George Allen & Unwin Ltd.: University of Reading Special Collections. Fon: AU1884-1983, Dosya: AUC 211/4.
- Records of George Allen & Unwin Ltd.: University of Reading Special Collections. Fon: AU1884-1983, Dosya: AUC 256/2.
- Records of George Allen & Unwin Ltd.: University of Reading Special Collections. Fon: AU1884-1983, Dosya: AUC 831/1.
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Arşivleri, EBİS Sıra No: 01011204, Ek No: 1, Belge Kayıt No: 603127.
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Arşivleri, EBİS Sıra No: 01011204, Ek No: 2, Belge Kayıt No: 592503.
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Arşivleri, EBİS Sıra No: 01011204, Ek No: 3, Belge Kayıt No: 592505.
- Türkiye Cumhuriyeti Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivleri (BCA), CHP Sanat Mükâfatı Roman kolu evrakı. 490.01.1417.687.1.
- Türkiye Cumhuriyeti Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivleri (BCA), Emniyet Genel Müdürlüğü İstihbarat Daire Başkanlığı Evrakı. 121.10.0.0.1 - 2/4/5; 121.10.0.0.2 – 12.
- Türkiye Cumhuriyeti Devlet Arşivleri Başkanlığı Türk Diplomatik Arşivi (TDA), 534.37254.149542-5.
- Türkiye Cumhuriyeti Devlet Arşivleri Başkanlığı Türk Diplomatik Arşivi (TDA), 534.37254.149542-6.
- Türkiye Cumhuriyeti Devlet Arşivleri Başkanlığı Türk Diplomatik Arşivi (TDA), 534.37254.149542-7.

B. Kitaplar, Makaleler, Dergi ve Gazete Yazıları

- Adıvar, Halide Edib. *Kenan Çobanları & Maske ve Ruh*. İstanbul: Can Yayınları, 2018.
- Adıvar, Halide Edib. “Kitapçılığın İcyüzü”, Stanley Unwin, *Kitapçılığın İcyüzü*, çev. Leylâ Elburz. İstanbul: Doğan Kardeş Yayınları, 1950 içinde, 5.
- Anonim. “Haremsdamen Korpral”, *Aftonbladet*, 23 Mayıs, 1936.
- Anonim. “Men and Women of All Faiths To Hold A Congress in London”, *Evening Star*, 29 Haziran, 1936.
- Bourdieu, Pierre ve Wacquant, Loïc. *Düşünümsel Bir Antropoloji İçin Cevaplar*, çev. Nazlı Ökten. İstanbul: İletişim Yayınları, 2014.

- Bourdieu, Pierre. *Sanatın Kuralları: Yazınsal Alanın Oluşumu ve Yapısı*, çev. Necmettin Kamil Sevil, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1999.
- Chandler, Andrew. “Deedes, Sir Wyndham Henry”, *Oxford Dictionary of National Biography*. Çevrimiçi: <https://www.oxforddnb.com> - 06.01.2011. Erişim tarihi: 13 Ağustos 2023.
- Çalışlar, İpek. *Halide Edib: Biyografisine Sığmayan Kadın*. İstanbul: Yapı Kredi, 2021. [Birinci baskı: İstanbul: Everest, 2010]
- Çıkla, Selçuk. “1940’lı Yıllarda Düzenlenen Sanat Yarışmaları ve Önü Sanat Armağanları”, *İlmi Araştırmalar*, No. 23 (2007): 29-46.
- Enginün, İnci. *Halide Edib’in Eserlerinde Doğu ve Batı Meselesi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1978.
- Eskin, Şerif. “Türkiye’nin Bern Sözleşmesi’ne Katılım Sürecinde Telif Haklarını Koruma Cemiyeti ve Halide Edib Adivar”, *Amme İdaresi Dergisi* 55, no. 3 (2022): 59-87.
- Forbes, Rosita. “Young Turkish Woman”, *The Sydney Morning Herald*, 30 Nisan, 1936.
- French, Patrick. *Younghusband: The Last Great Imperial Adventurer*. New York: Penguin – Vintage Books, 2016.
- Guedes, Fernando. *International Publishers Association: The First Century*. çev. Colm de Búrca. Madrid: Federación de Gremios de Editores de España, 1996.
- Haliloğlu, Nagihan. “Halide Edib Hampstead’de: İngilizlerin İşgalci ve Ev Sahibi Olarak Temsili”. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* 59, no. 1 (2019): 67-88.
- Jaffe, Richard M. “D. T. Suzuki and the Two Cranes: American Philanthropy and Suzuki’s Global Agenda”, *D. T. Suzuki and the Modern Transformation of Buddhism* içinde, Ed. John Breen, Sueki Fumihiko and Yamada Shōji Honolulu: University of Hawai’i Press, 2022.
- Karadoğan, Ali ve Öztürk, Semire Ruken. *Türkiye’de Sinema Sansürünün Tarihi (1932-1988): Sansür Karar Defterleri Üzerine Bir İnceleme*. Üç cilt. Ankara: T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Telif Hakları Genel Müdürlüğü, 2022.
- Löwenthal, Leo. *Edebiyat, Popüler Kültür ve Toplum*. çev. Beybin Kejanlıoğlu İstanbul: Metis Yayınları, 2017.
- Macherey, Pierre. *Edebi Üretim Teorisi*, çev. Işık Ergüden, İstanbul: İletişim Yayınları, 2019.
- Moriya, Tomoe. “D.T. Suzuki at the World Congress of Faiths in 1936: An Analysis of His Presentation at the Interfaith Conference.” *Journal of Religion in Japan* 10, no. 2/3 (2021): 135-160.
- Ryder, Brian. “The George Allen and Unwin Collection: Reading University Library”, *Publishing History* 47 (Jan 2000): 67-78.
- Sapiro, Gisèle. *Edebiyat Sosyolojisi*, çev. Ertuğrul Cenk Gürcan. Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2019.
- Sevük, İsmail Habib. “Büyük Roman Mükâfatının Hikâyesi”, *Aydabir*, No. 17 (Kasım 1953): 20.
- Swartz, David. *Kültür ve İktidar: Pierre Bourdieu’nün Sosyolojisi*, çev. Elçin Gen İstanbul: İletişim Yayınları, 2011.
- Toros, Taha. “Roman Mükâfatı ve Abdülhak Şinasi Hisar’ın Alınganlığı”. Marmara Üniversitesi Taha Toros Arşivi.

